

พุทธทาสภิกขุ: การเปลี่ยนผ่านแนวคิดหลังสมัยใหม่ในพระพุทธศาสนา
เถรวาท
Buddhadāsabhikkhu: A Transformation of Postmodern in Theravada
Buddhism

¹ไข่มุก เหล่าพิพัฒนา
Khaimook Laopipattana
²พระมหาพรชัย สิริวโร
Phramaha Pornchai Sirivaro
³ธรรมอริยฐาน พรบันดาลชัย
Dhammaadhisthana Pornbandalchai
บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Graduate School, Mahachulalongkornrajavidyalaya University
⁴พระมหาขวัญชัย กิตติเมธี
Phramaha Khwanchai Kittimethi
คณะพุทธศาสตร์, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
Faculty of Buddhism, Mahachulalongkornrajavidyalaya University
⁵ประเวศ อินทองปาน
Praves Intongpan
คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
Faculty of Humanities, Kasetsart University
¹Corresponding Author E-mail: kittimetee@gmail.com

Received: August 3, 2022; **Revised:** August 25, 2022; **Accepted:** August 26, 2022

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการเสนอแนวคิดหลังยุคสมัยใหม่ของพุทธทาสภิกขุการวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร ผลการวิจัยพบว่า แนวคิดหลังยุคสมัยใหม่ของพุทธทาสภิกขุถูกพิจารณาผ่านกระบวนการปฏิรูปพระพุทธศาสนาโดยมุ่งเน้นสร้างความเป็นเอกภาพในความแตกต่าง โดยพุทธทาสภิกขุเสนอแนวทางในการปฏิบัติเชิงโครงสร้างที่มีเป้าหมายเดียวกันและแนวทางปฏิบัติที่อาจแตกต่างกันหลากหลายกันได้ ท่านเห็นปัญหาว่าการนำเสนอพระพุทธศาสนานั้นเน้นพิธีกรรมมากกว่าปฏิบัติได้จริง ท่านมองว่า สังคมควรให้ความสำคัญกับการนำพระพุทธศาสนาไปปรับใช้ในชีวิตจริง ส่วนที่ศณะมุ่งมองต่อแนวคิดหลังยุคสมัยใหม่ในพระพุทธศาสนา พุทธทาสภิกขุได้เสนอว่ามนุษย์ทุกคนนั้นต่างมีความตั้งใจในจุดเริ่มต้นและความต้องการในท้ายสุดเหมือนกัน แต่มีวิธีแสดงออกในรูปแบบที่แตกต่างกันไป เพราะสภาวะทางสติปัญญาของปัจเจกบุคคลแต่ละคนไม่เท่ากัน อีกทั้งการตรวจสอบพระพุทธศาสนาแบบคติชนวิทยาของพุทธทาสภิกขุได้ชี้ให้เห็นถึงกระบวนการเข้าใจต่อบริบทของโลกสมมติและปรมาตมมุมมองต่างกัน จึงนำไปสู่การปรับเปลี่ยนรูปแบบเรื่องเล่าขนาดใหญ่ทางสังคมศาสนาได้ถูกลดทอนให้กลายเป็นแค่เรื่องเล่าขนาดเล็กผ่านวัฒนธรรมชุมชน โดยเสนอให้เห็นผ่านวิถีชีวิตของปัจเจกบุคคลที่เป็นปุถุชนและอริยบุคคลที่ร่วมสร้างและดำรงอยู่ในวัฒนธรรมและชนบประเพณีเดียวกัน อีกทั้งท่านพุทธทาสยังพยายามเปิดพื้นที่สาธารณะในการที่สังคมโลกและสังคมพระสงฆ์ที่จะเชื่อมโยงเข้าหากันในแง่ของการปฏิบัติตนให้เอื้อประโยชน์สุขซึ่งกันและกันในการดำรงอยู่ร่วมกัน

คำสำคัญ : พุทธทาสภิกขุ, หลังสมัยใหม่, พระพุทธศาสนาเถรวาท, การเปลี่ยนผ่าน

Abstract

This research has two objectives to critically analyze Buddhadasabhikkhu's formation in proposing the postmodern ideas. This research employed the documentary research methodology. In the research, it was found that with respect to Buddhadasabhikkhu's postmodern ideas, they have been somehow scrutinized through the reformation of Buddhism wherein his uniqueness of those ideas was introduced; he proposed the structural guidelines for practices leading to the sameness of goal where others' practical ways which would vary could be integrated. He was of the strong view that the ways projected by Buddhism highly embrace more ritual than practical reality. He realized that the practical formation needs to be recommended in some way

by a society despite its prevalence. As regards the postmodern ideas in Buddhism, he pointed out that man has as same as the intention in the beginning and as same as the desire in the last in which it would be differentiated through its details due to individual unequal states of wisdom. Moreover, when Buddhādāsabhikkhu came to examine Buddhism regarded as folklore, he clearly pointed out that the comprehension of the world as the conventional and supramundane one completely varies resulting in the modification of religious meta-narratives which is reduced to small or local narrative by means of the community's culture and tradition where the worldly and noble individual's ways of life are naturally sustained by those culture and tradition. In addition, he also attempted to provide the public spheres where a worldly society and Buddhist monks' society could be connected in terms of self-practice that would benefit others in the way that other should also follow the same manner.

Keywords: Buddhādāsabhikkhu, Postmodernism, Theravada Buddhism, Transformation.

บทนำ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในแต่ละยุคสมัยได้ทิ้งร่องรอยทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้เกิดการขยายออกทางความคิดกับข้อเท็จจริงออกจากกัน การแยกกันทางความคิดที่ปรากฏในประวัติศาสตร์ทำให้เกิดความคิดหนึ่งถูกยกย่องว่าดีกว่าอีกความคิดหนึ่งจนถูกนำเสนอบนฐานของอำนาจและประสบการณ์ที่อีกฝ่ายเชื่อว่ามีอยู่เหนือกว่าอีกฝ่าย ซึ่งการแบ่งแยกเหล่านี้ถูกมองว่าเป็นเรื่องคุณค่า (value) ที่กลุ่มหนึ่งพยายามอ้างว่าตนเองดีกว่า หรือถูกต้องกว่า (R.M. MacIver, 2004) ข้อเสนอแบบนี้ล้วนมาจากการแตกแยกกันทางความคิดที่ถูกพัฒนามาอย่างต่อเนื่อง และกลายเป็นรูปแบบทางความคิดที่ถูกแบ่งแยกกันมากยิ่งขึ้น ดังจะพบได้จากวิธีคิดสมัยใหม่ที่พยายามแยกชีวิตที่ดีของคนทั่วไปกับชีวิตของคนที่เดินตามกฎศีลธรรมออกจากกัน โดยจริยธรรมคือสิ่งที่จะทำให้ชีวิตมนุษย์ดำเนินไปได้ด้วยดีหรือเจริญงอกงาม นั่นทำให้สิ่งที่เราทุกวันนี้เข้าใจว่าเป็นกฎศีลธรรมเคยตั้งอยู่บนฐานคิดที่ว่า การเดินตามกฎเหล่านั้นอย่างเคร่งครัดเป็นสิ่งจำเป็นหากต้องการให้ชีวิตเราดำเนินไปได้ด้วยดี เพราะชีวิตที่ดีนั้นจำเป็นต้องได้รับการปลูกฝังคุณลักษณะนิสัยของความดี อันมาจากความเชื่อที่ว่า มนุษย์นั้นมีชีวิตอยู่ตามความเคยชิน วิธีที่ดีที่สุดที่จะทำให้คนเป็นคนดีก็คือการทำเรื่องที่ตัวอย่างสม่ำเสมอเพื่อจะได้ทำพฤติกรรม

เหล่านี้น้อยอย่างเป็นอัตโนมิติ ไม่ต้องคิด แต่ก็ปัญหาของการไม่อาจแยกแยะความแตกต่างระหว่างศีลธรรมกับผลประโยชน์ส่วนตนออกจากกันได้ (แบ็กก็นี่ จูเลียน, 2560)

แนวคิดสมัยใหม่นี้เป็นการพยายามแยกคุณค่าแล้วเสนอให้เห็นว่าคุณค่าหนึ่งดีกว่าคุณค่าหนึ่ง (a top-down approach) เช่นเดียวกับข้อมูลทางประวัติศาสตร์ที่นำเสนอรูปแบบศาสนาหนึ่งดีกว่าศาสนาอื่น ซึ่งนำไปสู่การตีความวัฒนธรรมที่หลากหลายนั้นล้วนมาจากการความแตกต่างกันทางความคิดที่ต้องการยกย่องให้สิ่งหนึ่งเหนือกว่าสิ่งอื่น เกิดการกดทับกันทางสังคม นำไปสู่ปัญหาของยุคหลังสมัยใหม่ที่เสนอว่า เมื่อศาสนาพยายามยืนยันต่อความเชื่อหนึ่งทำให้ศาสนาอีกความเชื่อหนึ่งกลายเป็นข้อผิดพลาดทางด้านประวัติศาสตร์ แม้ศาสนาเดียวกันจะถูกแยกเป็นนิกาย ทำไมศาสนาจึงไม่ยืนยันหลักการเดียวกัน เนื่องจากหลักคำสอนทางศาสนาย่อมสำคัญมากกว่าสิ่งที่มนุษย์นั้นเข้าใจและตีความ รวมถึงแสดงออกที่ต่างกันไป เพราะไม่สำคัญว่ามนุษย์จะเชื่ออะไร ทุกคนต่างมีสิทธิเท่าเทียมกันในการยืนยันว่าสิ่งที่ตนเองคิดนั้นถูกต้อง ทุกคนควรมีเสรีภาพที่จะเชื่อว่าทุกสิ่งที่ทำนั้นถูกต้องเช่นเดียวกับที่คนอื่นทำ (R.M.Maclver, 2004) ซึ่งนำไปสู่ข้อเสนอของนักคิดหลังยุคสมัยใหม่ที่เสนอรูปแบบจริยศาสตร์โลก (a global ethics) ผ่านการพิจารณาคำสอนศาสนาอันเป็นสากล ดังคำในทางศาสนาที่ว่า “เราควรปฏิบัติต่อคนอื่นเหมือนอยากให้คนอื่นปฏิบัติต่อตนเอง” (R.M.Maclver, 2004) หรือที่ว่า “บุรุษที่รักชีวิต ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 12 ข้อ 530 หน้า 405, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) ถูกพัฒนาขึ้นในบริบทที่แตกต่างกันในรูปแบบขนบธรรมเนียมประเพณี (Gavin D’Costa, 2005) โดยนักคิดหลังยุคสมัยใหม่พยายามเสนอถึงการให้เหตุผลในการฟื้นฟูจารีตความดีเชิงจริยธรรมในกรอบแนวคิดพื้นฐานดั้งเดิมผ่านวิถีชีวิตในรูปแบบต่างๆ ทั้งวิถีชีวิตแบบชนบทหรือแบบในเมืองที่สังคมควรเปิดพื้นที่สำหรับการยอมรับข้อเสนอทางอัตลักษณ์ในมุมมองที่ต่างออกไป ซึ่งทำให้ทุกคนสามารถเข้าใจได้ว่าความดีนั้นเป็นเรื่องที่ทุกคนเห็นร่วมกันได้ ไม่ใช่เป็นเรื่องที่คนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใดจะเห็นว่าดีและสร้างข้อจำกัดไว้เพียงกลุ่มเดียวเท่านั้น (Kelvin Knight, 1998)

ข้อเสนอแบบหลังยุคสมัยนี้เป็นการเสนอถึงรูปแบบที่ขยายตัวทางขนบธรรมเนียมประเพณีออกไปไม่สิ้นสุด ขณะเดียวกันก็พยายามเสนอรูปแบบการปฏิบัติตนที่แสดงออกมาเป็นวิถีชีวิต แต่ทั้งหมดนั้นมาจากจริยธรรมพื้นฐานหรือศีลธรรมเดียวกัน กรอบแนวคิดดังกล่าวนี้อาจจะแยกจากรูปแบบทางประวัติศาสตร์ทางความคิดในแง่ของความเป็นสมัยใหม่และหลังสมัยใหม่ที่เน้นการฟื้นฟูรูปแบบของการสัมพันธ์กันทางสังคมและอุดมคติทางศาสนาว่าเป็นไปได้ในมิติเดียวกัน ซึ่งข้อพิพาทนี้อาจพบได้จากนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา อย่างพุทธทาสภิกขุที่นำเสนอคำสอนเรื่องการหลุดพ้นหรือนิพพานว่าไม่ได้เป็นเรื่องของปัจเจกบุคคลเพียงอย่าง

เดียวตามที่พระพุทธศาสนาเถรวาทดั้งเดิมเสนอไว้ แต่พุทธทาสภิกขุพิจารณาถึงว่านิพพานสามารถเป็นเป้าหมายของสังคมได้อีกด้วย

ข้อพิจารณานี้จะพบได้จากการพันทุกข์ในพระพุทธศาสนานั้นเป็นเรื่องเปิดกว้างสำหรับทุกคน ไม่เลือกว่าเป็นฆราวาสหรือพระภิกษุ สำหรับการหลุดพ้นในระดับบุคคลนั้น พุทธทาสภิกขุถือว่าเป็นคำสอนของพระพุทธศาสนาเถรวาทแบบดั้งเดิม เพราะบุคคลจะบรรลุนิพพานอันพ้นจากการปรุงแต่งของสิ่งที่ไม่เที่ยงได้ ไม่ว่าเขาจะอยู่ในสถานการณ์ทางวัตถุเช่นไรก็ตาม ในระดับสังคม ท่านยืนยันว่า ความสงบเรียบร้อยในสังคมเป็นปัจจุบันสนับสนุนที่จำเป็นต้องมีมาก่อน เพื่อให้ทุกคนได้มีโอกาสทำงานเพื่อบรรลุเป้าหมายคือนิพพานได้ พุทธทาสภิกขุไม่ยอมรับทัศนะดั้งเดิมเกี่ยวกับการปฏิบัติธรรมว่าเป็นของผู้มุ่งบรรลุนิพพานที่ต้องถอนตัวออกจากสังคมไปอยู่วัดหรือป่า นิพพานจึงควรเป็นอุดมคติที่เปิดกว้างสำหรับทุกคน (ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน, 2557)

พุทธทาสภิกขุยังได้เสนอแนวทางการในตีความคำสอนผ่านการพิจารณาถึงวัฒนธรรมประเพณีที่สอดคล้องกับรูปแบบทางสังคม ซึ่งอาจมองได้ว่าเป็นการบิดเบือนคำสอนให้ต่างออกไปจากเดิม อันมาจากคำสอนว่า “เมื่อหมู่สัตว์เสื่อมลง สัทธิธรรมก็เสื่อมสูญไป สิกขาบทจึงมีมาก และภิกษุตั้งอยู่ในอหัตตผลจึงมีน้อย สัทธิธรรมปฏิรูปยังไม่เกิดขึ้นในโลกตราบไต่ ตราบนั้นสัทธิธรรมก็ยังไม่เสื่อมสูญไป แต่เมื่อใดสัทธิธรรมปฏิรูปเกิดขึ้นในโลก เมื่อนั้นสัทธิธรรมย่อมเสื่อมสูญไป” (พระไตรปิฎกภาษาไทย เล่ม 16 ข้อ 156 หน้า 262, มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) แต่พุทธทาสภิกขุตีความไปถึงหลักการปฏิบัติตนมากกว่าจะมุ่งไปที่คำสอนโดยตรง นั่นคือการที่หมู่สัตว์เสื่อมไม่ใช่ตีความคำสอนอย่างเดียวนั้น แต่มาจากการไม่ปฏิบัติตามคำสอนและคำนึงถึงผลที่ตามมาด้วย การที่ทุกอย่างทั้งคำสอน การปฏิบัติและผลที่ตามมาเกิดขึ้นในบริบทเดียวกันจึงเป็นการวัดถึงการยกระดับจิตใจขึ้นมา และเป็นพื้นฐานสำหรับการพัฒนาบุคคลและสังคมไปพร้อมกัน ซึ่งแนวคิดดังกล่าวนี้เป็นรูปแบบของสังคมหลังยุคสมัยใหม่ที่เน้นความสงบสุขและการอยู่ร่วมกันเป็นสำคัญ แม้จะมีความแตกต่างกันในแง่ของความเชื่อ แต่หากมาจากฐานคิดเดียวกันคือคุณค่าทางจิตใจมากกว่าทางวัตถุถือว่าการปฏิบัติที่แตกต่างกันออกไปนั้น

บทความนี้จึงเป็นการตรวจสอบปัญหาที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนผ่านของยุคสมัยที่ความเป็นสมัยใหม่พยายามเสนอรูปแบบภาวะสมัยใหม่ที่ไม่ควรหยิบบรรทัดฐานเดิมที่ได้รับมาจากยุคสมัยอื่นมาใช้อีกต่อไป แต่จะต้องสร้างความเป็นบรรทัดฐานของตนเองขึ้นมา (เจมส์ กอร์ดอน, 2559) จนเกิดกระบวนการต่อต้านสมัยใหม่ด้วยการยกรูปแบบชุมชน หรือการฟื้นฟูจารีตเดิมที่พระพุทธศาสนาก็มีการเปลี่ยนผ่านยุคดังกล่าวนี้ อย่างมีนัยยะสำคัญบนความต่างระหว่งนิกาย ซึ่งพุทธทาสภิกขุมีมุมมองสำคัญในคำสอนพระพุทธศาสนาเถรวาทด้วยการหยิบบก

แนวคิดทางระเบียบจารีตและการปฏิบัติของมหายานและศาสนาอื่นๆ มาร่วมเสนอมุมมองตีความในความเป็นจารีตแบบพระพุทธศาสนาเถรวาทให้เห็นความเป็นสากลยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันแนวคิดดังกล่าวนั้นอาจสวนทางกับรูปแบบดั้งเดิมของประวัติศาสตร์ที่จำกัดด้วยเงื่อนไขของความเป็นอยู่และบรรทัดฐานของความเป็นสมัยใหม่ที่โยงใยกับรูปแบบการแบ่งสัดส่วน การจัดลำดับ และวิธีการแบ่งแยกให้เห็นว่าวิธีหนึ่งดีกว่าวิธีหนึ่ง หรือพระภิกษุดีกว่าฆราวาส จึงเป็นเหตุผลหลักที่จะนำมาวิเคราะห์ถึงแนวทางการตีความดังกล่าวผ่านงานวิจัยและเสนอแนวทางการเปลี่ยนผ่านสำคัญนี้ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาแนวคิดทางศาสนาในยุคหลังสมัยใหม่
2. เพื่อวิเคราะห์รูปแบบการเสนอแนวคิดหลังยุคสมัยใหม่ของพุทธทาสภิกขุ

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary Research) โดยเสนอแบบวิธีการศึกษาวิเคราะห์ (Analytical Method) และการศึกษาแบบวิพากษ์ (Critical Analysis) ซึ่งมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. ศึกษาค้นคว้าและรวบรวมข้อมูลจากตำราภาษาไทย และภาษาอังกฤษเพื่อศึกษาประเด็นเกี่ยวกับการเปลี่ยนผ่านแนวคิดหลังสมัยใหม่ในพระพุทธศาสนาเถรวาทในคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา หนังสือธรรมโฆษณ์ ภาษาคน ภาษาธรรม และหนังสืออื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพุทธทาสภิกขุทั้งหมด
2. แยกแยะประเด็นเพื่อศึกษาวิเคราะห์และตรวจสอบเหตุผลที่ใช้อธิบาย
3. เพื่อวิพากษ์เหตุผลนั้นและนำไปประเมินน้ำหนัก แล้วเขียนบรรยายเชิงพรรณนา
4. สรุปผลของการศึกษา นำเสนอข้อมูลที่ได้มา

ผลการวิจัย

การศึกษาในกรอบศาสนาในยุคหลังสมัยใหม่ได้ถูกนำเสนอผ่านกระบวนการเชิงจริยศาสตร์สากลกับความเป็นปัจเจก เรื่องเล่าขนาดใหญ่และเรื่องเล่าขนาดเล็ก และการวิเคราะห์บริบทของความเป็นสาธารณะ โดยได้นำพุทธทาสภิกขุมาเสนอให้เห็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงของยุคสมัยมาอธิบายตามกรอบดังกล่าว ผลที่ได้มีดังนี้

1. พุทธทาสภิกขุกับข้อเสนอหลักจริยศาสตร์สากล ในการเสนอหลักความเป็นสากลต่อความเชื่อใดก็ตามจำเป็นต้องเข้าใจถึงหลักการที่เป็นหัวใจของสิ่งที่เป็นสากล โดยหลักการที่ถูกนำเสนอผ่านกระบวนการหลังยุคสมัยใหม่นั้นเป็นกระบวนการการพิจารณาจริยศาสตร์โลกบนฐานความคิดที่พยายามเสนอไม่ให้อจริยศาสตร์หนึ่งครอบงำจริยศาสตร์ของใครอื่น จนกลายเป็นการกีดกันผู้อื่นออกจากวงจรการสร้างการยอมรับแนวคิดทางศีลธรรมของปัจเจกบุคคลนั้น ว่าตามจริงแล้วลักษณะดังกล่าวนี้เป็นการเปิดพื้นที่เพื่อสร้างการยอมรับมากกว่าจะยึดยึดแนวคิดในเชิงอำนาจแล้วหลอมรวมให้กลายเป็นอันเดียวกันโดยปราศจากการยอมรับของปัจเจกบุคคลนั้นๆ พุทธทาสภิกขุได้พิจารณาแ่งดังกล่าวโดยเฉพาะการหลอมรวมและการพิจารณาความเป็นปัจเจกนั้นในแง่เชิงอุดมคติ ซึ่งทำให้ความเป็นสากลนั้นถูกมองในภาพของความเป็นจริงที่ปราศจากทั้งการยอมรับหรือการกีดกันออกจากกัน โดยการกระบวนการวิธีนั้นไม่ใช่เป็นการนำเสนอตนมีหลักจริยศาสตร์อย่างไร แต่เป็นการลดทอนความเป็นตัวตนของจริยศาสตร์ที่ยึดถืออื่นให้เกิดกระบวนการหาเบื้องต้นและเบื้องปลาย รวมถึงท่าทีต่อการปฏิบัติได้จริงในแต่ละสังคมดังต่อไปนี้

1.1 การปฏิเสธความยึดติดตัวตน พุทธทาสภิกขุได้ขยายการศึกษาพระพุทธานุภาพไปสู่การเข้าใจบริบทที่แตกต่างและหลากหลาย ส่วนหนึ่งนั้นเพื่อเป็นการตรวจสอบความเชื่อที่มีต่อหลักธรรม และอีกส่วนหนึ่งคือการเข้าใจผู้อื่น จึงทำให้เห็นงานแปลหลายชิ้นที่เป็นงานของพระพุทธานุภาพหายาน เช่น สูตรเว่ยหล่าง และคำสอนฮวงโป ซึ่งในงานดังกล่าวท่านวางท่าทีว่าเป็นความพยายามทำความเข้าใจหลักการที่แตกต่างจากตนเอง โดยจะพบว่า พุทธทาสภิกขุได้เสนอให้เห็นประวัติของนักคิดอื่นที่แตกต่างจากพระพุทธานุภาพเถรวาท ทำให้หนังสือที่ถูกนำเสนอ ออกมานั้นอาจไม่เป็นที่เข้าใจได้สำหรับผู้อ่านที่ยึดมั่นฝ่ายเถรวาทอย่างเคร่งครัด และอาจมองว่าหนังสือนี้ผิดหลักพระพุทธานุภาพ เป็นมิฉฉาภิภูติ หรือเป็นสิ่งที่น่าอันตรายเป็นอย่างยิ่ง จึงจำเป็นที่ผู้อ่านหนังสือเล่มนี้ควรจะได้รับ การชักชวนให้ล้มอะไรต่างๆ ที่เคยยึดถือไว้แต่ก่อนให้หมดสิ้นเสียก่อน จึงจะเป็นการง่ายในการอ่านและเข้าใจ โดยเฉพาะก็คือให้ล้มพระไตรปิฎก ล้มระเบียบพิธีต่างๆ ทางศาสนา ล้มความคิดต่างๆ ด้านเดียวที่ตนเคยยึดถือ กระทั่งล้มความเป็นพุทธบริษัทของตนเสีย คงเอาไว้แต่ใจล้วนๆ ของมนุษย์ ซึ่งไม่จำกัดว่าชาติใดภาษาใด หรือถือศาสนาไหน เป็นใจซึ่งกำลังทำความเข้าใจเพื่อแก้ปัญหาที่ว่า ทำอย่างไร จิตของมนุษย์ทุกคนในลักษณะที่เป็นสากลนี้ จักหลุดพ้นจากความบีบคั้น หุ้มห่อพัวพันได้โดยสิ้นเชิงเท่านั้น (พุทธทาสภิกขุ, 2559)

ขณะที่การเข้าใจบริบทของสิ่งที่แตกต่างกันนั้นจำเป็นต้องเข้าใจคือความเข้าใจถึงรูปแบบของหลักสากลที่เป็นธรรมชาติมากกว่าขอบเขตที่คัมภีร์นำเสนอ พุทธทาสภิกขุพิจารณาประเด็นดังกล่าวจากการอ้างถึงความแตกต่างระหว่างพระพุทธานุภาพในขอบเขตของคัมภีร์

กับพระพุทธศาสนาที่เป็นอิสระตามธรรมชาติ และเดินตามหลักธรรมชาติ พระพุทธศาสนาที่ให้เชื่อก่อนทำกับพระพุทธศาสนาที่ให้ลองทำก่อนเชื่อ พระพุทธศาสนาในฐานะที่เป็นวรรณคดีกับพระพุทธศาสนาประยุกต์ และโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระหว่างพระพุทธศาสนาที่ใช้ได้แต่กับคนบางคนกับพระพุทธศาสนาที่อาจใช้ให้สำเร็จประโยชน์ได้แก่ บุคคลทุกคนแม้ที่ไม่รู้หนังสือ ขอเพียงแต่ให้มีสติปัญญาตามปกติสามัญมนุษย์เท่านั้น ผู้ที่ได้ทราบเช่นนี้แล้วจะได้รับพระพุทธศาสนาชนิดที่ปฏิบัติได้จริงตามกฎเกณฑ์ของธรรมชาติมาปฏิบัติ (พุทธทาสภิกขุ, 2559) โดยจะพบว่าพุทธทาสภิกขุมองหลักการปฏิบัติที่เป็นสากลมากกว่าจะยึดติดกับคำสอนที่ปรากฏในคัมภีร์ ซึ่งทำให้เห็นว่า “แม้หนังสือของฝ่ายมหายานก็จริง แต่หาใช่มหายานชนิดที่ชาวไทยเราเคยได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง หรือเข้าใจกันอยู่โดยมากไม่ มหายานที่เราเคยเห็นเคยได้ยิน ได้ฟังกันอยู่เป็นปรกตินั้น ก็เป็นชนิดที่เกี่ยวข้องเนื่องติดแน่นกันอยู่กับพระไตรปิฎกและพิธีต่าง ๆ และไหลเลื่อนไปในทางเป็นของขลัง และของศักดิ์สิทธิ์เหมือนกัน ส่วนใจความของหนังสือเรื่องนี้ไม่เกี่ยวกับสิ่งเหล่านั้น คงเป็นไปแต่ในทางปฏิบัติธรรมทางใจโดยอาศัยปัญญาเป็นใหญ่หรือที่เราเรียกกันว่าปัสสนาธุระล้วนๆ และทั้งเป็นแบบหนึ่งของตนเองซึ่งไม่ซ้ำใคร เพราะมุ่งหมายจะให้ป็นวิธีตัดสินที่สุดดังกล่าวแล้ว เพราะฉะนั้นผู้ที่เคยตั้งข้อรังเกียจต่อฝ่ายมหายาน และมีความยึดมั่นมาก จนถึงกับพอเอ่ยชื่อว่ามหายานแล้วก็ส่ายหน้าดูถูกเหยียดหยาม ไม่อยากฟังเอาเสียทีเดียวนั้น ควรทำในใจเสียใหม่ในการที่จะอ่านหนังสือเล่มนี้ ซึ่งจะทำให้ท่านรู้สึกตรงกันข้ามจากที่แล้วๆ มา และเกิดความใหม่ขึ้นมาแทนว่า การตั้งข้อรังเกียจเดิมๆ ของตนนั้น มันมากและโง่เกินไป” (พุทธทาสภิกขุ, 2559)

การได้เรียนรู้แนวคิดของผู้อื่นทำให้เกิดการพิจารณาให้เห็นหลักการที่ถูกนำเสนอให้เห็นถึงความเป็นสากลมากขึ้น โดยเฉพาะหลักธรรมหรือคำสอนที่แตกต่างกันก็อาจทำให้เกิดภาพของความเห็นต่างกันว่าศาสนาโน้นกับศาสนานี้ พุทธทาสภิกขุจึงเสนอให้เห็นว่าความเป็นสากลนั้นมาจากความเข้าใจแบบองค์รวมในฐานะที่ทุกคนล้วนเป็นส่วนหนึ่งของความจริง ไม่ใช่เราเป็นเจ้าของความจริง ท่านจึงเสนอว่า

“ถ้าฝ่ายโน้นมีพระเจ้ากันจริงๆ แล้วเขาก็จะไม่มัวตัวกูของกู เพราะยกให้พระเจ้าหมด ถวายให้พระเจ้าหมด ทำตามคำสั่งของพระเจ้าหมด แม้แต่จะต้องตายอย่างนี้ เขาก็ถือว่าเป็นความประสงค์ของพระเจ้า เพราะฉะนั้นเขาไม่เป็นทุกข์ เขาไม่มีปัญหา เพราะความเจ็บไข้หรือความตาย เพราะเขายกให้พระเจ้าเสียแล้ว เขาก็ไม่มีปัญหาเรื่อง

เจ็บเรื่องตายเหมือนกัน เขาไม่มีกู เพราะว่าเขาเชื่อหรือถือพระเจ้า ส่วนชาวพุทธก็ถือว่าไม่มีตัวกู เพราะมองเห็นตามที่เป็นจริงว่าไม่มีตัวกู เมื่อจะเจ็บจะตายอะไรก็ไม่เป็นทุกข์ เพราะว่ามันเป็นธรรมดาที่จะต้องเป็นอย่างนั้น ตามกฎแห่งอิทัปปัตตยา หรืออนิจจัง ทุกขัง อนัตตา ก็ไม่เป็นทุกข์เพราะความเจ็บหรือความตาย ถ้าเป็นพุทธบริษัทจริงก็ไม่เป็นทุกข์” (พุทธทาสภิกขุ, 2548)

ข้อเสนอที่ถูกพิจารณาว่าเป็นสากลนั้นได้ถูกนำเสนอผ่านการไม่มี หรือไม่ยึดติด ไม่ยึดมั่นซึ่งเป็นการปฏิเสธความเป็นบุคคลทั้งแนวคิดและหลักปฏิบัติ จึงไม่ปรากฏว่าหลักการเหล่านี้ควรจะพิจารณาว่าบุคคลนั้นไม่ควรมียู่เลยในแนวทางของความเป็นสากล ดูเหมือนจะง่ายเมื่อพิจารณาในแนวทางนี้ แต่เป็นเรื่องยากเมื่อจำเป็นต้องพิจารณาในแง่ของเกณฑ์บางอย่างที่ต้องตัดสินกันว่าสิ่งใดถูกหรือผิด ซึ่งควรเป็นผลที่น่าเชื่อถือหรือสอดคล้องกับหลักการยอมรับร่วมกันได้ แนวทางการยอมรับนี้จึงเป็นอีกแนวทางที่จะช่วยพิจารณาความเป็นสากลที่บุคคลสามารถนำมาพิจารณาร่วมกันได้

การสร้างกระบวนการยอมรับหรือการเปิดพื้นที่ให้มีการรับรู้นี้แมคอินไทร์ (Alasdair MacIntyre) ใช้เป็นเกณฑ์หนึ่งในการตรวจสอบภาพของจริยศาสตร์โลกที่ต้องตั้งอยู่บนความเท่าเทียมกันทางด้านแนวคิด อีกทั้งการนำหลักการใดก็ตามมาสนทนาแลกเปลี่ยนนั้นจะยังเป็นการสร้างการยอมรับร่วมกันระหว่างชุมชนทางศาสนาหรือชุมชนจริยศาสตร์ทางศาสนาที่แตกต่างกันได้อย่างชัดเจนยิ่งขึ้น ขณะที่การค้นหาคำเป็นสากลที่แมคอินไทร์และฮันส์ คุง (Hans Kung) ค้นหานั้นเป็นรูปแบบสากลที่ยอมรับร่วมกันนั้นก็ยังเป็นสิ่งที่จำเป็น เพราะบนหลักการที่อาจเห็นแตกต่างกันทางประวัติศาสตร์ที่มีมาอย่างยาวนานก็อาจทำให้เกิดความแตกต่างกันได้ เช่นเดียวกับพุทธทาสภิกขุที่พิจารณาถึงการปรับตัวตนทางการศึกษาผ่านแนวคิดอื่น ขณะที่การค้นหาคำเหมือนกันในแง่ของกฎเกณฑ์หรือความเป็นจริง เช่น ความรักตนเอง ความอยากให้คนอื่นปฏิบัติดีต่อตน ไม่เบียดเบียนกัน ก็ยังเป็นสิ่งที่ควรถูกยอมรับด้วยเช่นกัน

1.2 การพิจารณาหลักการที่เป็นสากล ในการพิจารณาหลักเกณฑ์ของการอยู่ดีมีสุขตัวตนนั้นเป็นการพิจารณาในหลักอุดมคติ แต่เมื่อพิจารณาในการปฏิบัติจำเป็นที่จะต้องยึดหลักการบางอย่างในการจะเข้าใจหรือเป็นแนวทางในการจะวางกฎเกณฑ์บางอย่างเพื่อพิจารณาร่วมกัน ในแนวทางนี้ก็นึกถึงยุคสมัยใหม่มองว่าหลักการที่เป็นสากลนั้นจำเป็นต้องมีความเป็นปัจเจกอยู่ในนั้นด้วย นั่นคือหลักการศาสนาที่เป็นสากลก็ควรจะมีหลักการคำสอนของ

ศาสนาอื่นรวมพิจารณาไปด้วยพร้อมกัน ซึ่งทำให้เกิดข้อเสนอข้อเสนอเรื่องความหมายของศาสนาสากล 3 ด้านคือ

(1) ศาสนาที่แท้จริงแล้วต้องมีความมุ่งหมายตรงกัน คือมุ่งหมายให้มนุษย์ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ คือความรอด ศาสนาไหนก็ตาม จะมีอยู่ที่ร้อยก็พันศาสนาก็ตาม ถ้าเป็นศาสนาที่มีส่วนจริง ต้องมีความมุ่งหมายตรงกันหมด คือมุ่งหมายให้มนุษย์หรือสัตว์ได้รับสิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ คือความรอด ศาสนาคริสต์นิกายก็พูดถึงข้อนี้ ศาสนาไหนก็พูดถึงข้อนี้ คือความรอดความมุ่งหมายตรงกันทุกศาสนา โดยพุทธทาสภิกขุให้เหตุผลว่า ถ้าไม่มุ่งหมายอย่างนี้ ก็อย่าให้เป็นศาสนา เพราะไม่มีความเป็นศาสนาอยู่ในระบบนั้นแล้ว ถ้ามีได้มุ่งหมายเพื่อความรอดของสัตว์

(2) ศาสนาที่แท้ต้องมีหลักปฏิบัติที่ตรงกัน คือนอกจากมีความมุ่งหมายที่ตรงกันแล้ว ต้องมีหลักปฏิบัติที่ตรงกัน หลักปฏิบัติที่ตรงกันและสรุปให้สั้นที่สุดก็คือ หลักปฏิบัติที่ทำลายความเห็นแก่ตัว หรือทำลายความยึดถือว่าตัวกู-ของกูนี้เสียได้ ศาสนาไหนก็ต้องสอนอย่างนี้ให้ทำลายความเห็นแก่ตัว โดยเฉพาะทำลายความยึดถือว่าตัวกู ว่าของกู ถ้าผิดจากนี้คือไม่ทำอย่างนี้แล้ว ถอดทิ้งเสียได้ มันไม่เป็นศาสนา ไม่ให้เป็นศาสนา คือไม่ใช่ศาสนา ถ้าเป็นศาสนาแล้วก็ต้องทำลายความเห็นแก่ตัว ควบคุมหรือระงับ หรือเลิกล้างความยึดมั่นว่าตัวกู ของกูทุกคนทุกศาสนาเลย

(3) ศาสนาที่แท้ต้องมีผลลัพธ์ตรงกัน ศาสนาที่แท้จริงนอกจากจะมีความมุ่งหมายตรงกัน หลักปฏิบัติตรงกันแล้ว ยังมีผลลัพธ์สุดท้ายตรงกันอีก คือการได้เข้าถึงความรอด โดยศาสนาที่มีพระเจ้า ต่างมุ่งถึงการเข้าถึงความเป็นอันเดียวกันกับพระเจ้ายกมี ได้เข้าถึงโลกของพระเจ้า ได้อยู่อาศัยกับพระเจ้าในโลกพระเจ้ายกมี แต่ในศาสนาพุทธ เราเรียกว่า ได้บรรลุมรรคผล นิพพาน เป็นความรอดเช่นกัน ถ้าศาสนาไหนไม่ได้ผลลัพธ์อย่างนี้ก็ไม่ควรเป็นศาสนา ไม่ใช่ศาสนาศาสนา เพราะศาสนาที่แท้จริงต้องให้ผลลัพธ์เป็นความรอดความทุกข์แก่สัตว์ผู้ปฏิบัติ (พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินทปญโญ), 2561)

ในหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนาหลายที่ตรงกับวัฒนธรรมสากลจึงมีหลักธรรมที่เป็นศีลธรรมก็มี เป็นสัจธรรมก็มี เป็นโมกขธรรมก็มี เป็นวัฒนธรรมก็มี เป็นวิทยาศาสตร์ก็มี เป็นปรัชญาก็มี เป็นจิตวิทยาก็มี ยิ่งกว่านั้นยังมีส่วนที่เป็นตรรกวิทยา โดยเฉพาะการมองพระพุทธศาสนาหมายถึงวิถีปฏิบัติโดยรวบรัด เพื่อให้รู้ความจริงว่าสิ่งทั้งปวงเป็นอะไรจนถอนความยึดถือ หลงใหลต่างๆ ออกมาเสียจากสิ่งทั้งปวงได้ การประพุดติในลักษณะเช่นนี้เรียกว่าเป็นศาสนาที่แท้ อีกด้านหนึ่งถูกมองต่ำสุดในแง่ของการเป็นศิลปะ หมายถึงศิลปะแห่งการครองชีพ คือเป็นการกระทำที่แยบคาย สุขุม ในการที่จะมีชีวิตอยู่เป็นคนให้น่าดู น่าชม น่าเลื่อมใส น่าบูชา เป็นที่จับอกจับใจแก่คนทั้งหลาย โดยหลักธรรมใน

พระพุทธศาสนายังเป็นศิลปะแห่งการเป็นคน (พุทธทาสภิกขุ, 2549) การผสมผสานเอาแนวคิดหรือกลุ่มนักคิดอื่นเข้าไปผสมผสานหรือสามารถร่วมพิจารณาในศาสนาเหล่านี้ได้จึงมาจากการสร้างการยอมรับร่วมกันผ่าน การพิจารณาถึงข้อเสนอของกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยกับตนเอง ดังนี้

ก. ปัญหาความขัดแย้งของปัจเจกบุคคล พุทธทาสภิกขุได้เสนอหลักการทางศาสนานำไปสู่ความขัดแย้งกัน แต่ท่านเสนอให้เห็นว่า ศาสนาทุกศาสนาล้วนตั้งอยู่บนหลักการเดียวกันว่า ศาสนานั้นเนื่องอยู่กับภาวะของอิทัปปัจจยตาขึ้นอยู่กับกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตาไปตามอำนาจของกาลเวลา เทศะคือสถานที่และเหตุการณ์ทั้งหลายที่แวดล้อม ไม่มีศาสนาไหนที่จะไม่ตกอยู่ในลักษณะอย่างนี้ คือ ทุกศาสนามีหัวใจอันลึกซึ้งเนื่องกันอยู่กับกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา โดยจะพบข้อเท็จจริงว่าโลกของเรากำลังอยู่ในวิกฤตกาล คือความยุ่งยากลำบากเป็นทุกข์ธรรมดา ทั้งนี้เพราะว่าไม่รู้บ้าง รู้ผิดๆ บ้าง คือรู้ในทางขัดกันจึงได้คิดร้ายกันแม้ในกรณีที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เจ้าหน้าที่ทางศาสนาเป็นเหมือนกับคนตาบอดจึงได้ข่มเหงทำร้ายกันด้วยการเอาศาสนาเป็นเครื่องมือ มีการยกศาสนาของตนข่มขี่ศาสนาของผู้อื่นทั้งโดยตรงและโดยอ้อม เพราะเข้าใจศาสนาผิดจนกระทั่งมีตนและมีผู้อื่นซึ่งตรงข้ามกัน (พุทธทาสภิกขุ, 2555)

พุทธทาสภิกขุจึงเสนอวิธีการต่อรองซึ่งกันและกัน โดยสิ่งที่ต่อรองหรือเป็นเครื่องมือในการต่อรองก็คือหลักธรรมะเรื่องอิทัปปัจจยตา อันเป็นหัวใจของทุกสิ่งของคนทุกคนของศาสนาทุกศาสนา โดยสิ่งที่ทำคือการทำความเข้าใจกันและกันด้วยการต่อรองกันระหว่างศาสนา หรือถ้ามากไปกว่านั้นก็อาจจะต่อรองกันเพื่อจะทำความเข้าใจกันในระหว่างสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกันอยู่กับมนุษย์ (พุทธทาสภิกขุ, 2555)

การยึดมั่นถือมั่นในเรื่องเปลือกเรื่องกระพี้คือต้นเหตุของการทะเลาะวิวาท แก่งแย่ง จึงต้องมีการประนีประนอม การทำความเข้าใจ การทำให้เกิดความรักใคร่ เป็นอันอันเดียวกันโดยเนื้อแท้อย่าให้ขัดกัน แม้จะผิดแผกแตกต่างกันในส่วนเปลือก แต่เนื้อในก็อย่าให้มันเป็นข้าศึก เป็นศัตรูกัน เช่นเดียวกับอยู่ร่วมบ้านเดียวกัน ผัวกินหมู เมียไม่กินหมู อย่างนี้ก็ควรอยู่ร่วมกันได้ ถ้าถือหลักอิทัปปัจจยตาคือหลักที่จะดับทุกข์ ส่วนจะนุ่งห่มอย่างไร กินอยู่อย่างไร ก็ไม่ควรจะยึดถือ เพราะว่าอะไรที่ผิดกันมาก อยู่ถือว่าเป็นศาสนา ถือเอาการปฏิบัติที่ดับทุกข์ได้เป็นศาสนา แล้วจะไม่มีอะไรพ้นจากกฎเกณฑ์ของอิทัปปัจจยตา คือรู้ว่าทุกข์เกิดขึ้นเพราะอย่างนี้แล้วก็จัดการให้ถูกต้องที่นั่นแทน (พุทธทาสภิกขุ, 2555)

ปัญหาของศาสนาไม่ได้อยู่ที่หลักการแต่อยู่ที่ปัจเจกบุคคล โดยจะพบว่าปัญหาของศาสนาแต่ละศาสนาอยู่ที่นักบวชของแต่ละศาสนาที่ตกอยู่ใต้อำนาจกิเลส เห็นแก่ประโยชน์จะเอาประโยชน์จะทำแต่ให้ได้เงิน ให้ได้อำนาจสำหรับจะแสวงหาหรือบีบบังคับผู้อื่นให้ได้มากขึ้นไปอีก ต้องการอำนาจต้องการอิทธิพลอย่างนี้ บางครั้งเอาศาสนานี้เป็นการเมืองสำหรับการหาเมืองขึ้น เอาศาสนาเป็นทัพหน้าอย่างนี้ ทั้งหมดพ้นไปจากหน้าที่ทางศาสนา โดยความมุ่งหมาย

หรือใจความสำคัญของศาสนาทุกศาสนานั้นตรงกัน คือ ให้ทำลายความเห็นแก่ตัว โดยจะพบว่าทุกศาสนาสอนให้ละกิเลส ให้ทำลายความเห็นแก่ตัว แต่วิธีการนั้นต่างกัน อันหนึ่งถือดาบ อันหนึ่งใช้คำพูด อันหนึ่งมีพิธีกรรม อันหนึ่งชี้แจงกันด้วยสติปัญญา แล้วแต่สถานะ เหตุการณ์ เวลา สถานที่ ยุคสมัย แต่ทุกศาสนาล้วนมีจุดหมายโดยบริสุทธิ์ใจว่า ให้ทำลายความเห็นแก่ตัว (พุทธทาสภิกขุ, 2555)

ข้อพิจารณานี้เป็นการถือว่าความขัดแย้งไม่ใช่เรื่องของศาสนาแต่เป็นเรื่องของบุคคล ยิ่งข้อเสนอใดขัดแย้งมาก ก็ยิ่งบ่งบอกว่าข้อเสนอนั้นมีความหลากหลายอยู่มาก ทั้งความหลากหลายด้านอายุ เพศ อาชีพ วิถีชีวิต ความเชื่อ ซึ่งความขัดแย้งระหว่างบุคคลนั้นสามารถแก้ได้ด้วยการหาจุดร่วมของจุดตั้งต้นและจุดสิ้นสุดของชีวิตว่าไม่ได้แตกต่างกัน

ข. การพิจารณาความเป็นสากลจากจุดเริ่มต้นและจุดจบ หลักการการพื้นฐานที่พุทธทาสภิกขุเสนอให้ปัจเจกบุคคลเกิดการประนีประนอมกันคือหัวใจของศาสนาแต่ละศาสนานั้นเหมือนกัน เป็นการทำลายความเห็นแก่ตัวและไม่เอาเปรียบผู้อื่น โดยหลักการนั้นก็คืออิทัปปัจจยตา อันเป็นจุดเริ่มต้นแล้วขยายออกไปตามแต่ละศาสนาจะสอนกันไป แต่ยังคงมีหลักการเดียวกัน ซึ่งหลักการนี้สามารถพิสูจน์ได้ คือ ถ้าสิ่งต่างๆ ไม่ใช่อิทัปปัจจยตา ไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่งอิทัปปัจจยตาแล้ว เราจะไปทำอะไรให้เกิดขึ้นมาตามที่เราต้องการไม่ได้ หมายความว่า ถ้าไม่มีอะไรที่เปลี่ยนแปลงได้ตามเหตุตามปัจจัยแล้ว เราสร้างอะไรขึ้นมาไม่ได้ หรือว่าเราจะทำลายอะไรก็ทำไม่ได้ เพราะสิ่งทั้งหลายทุกสิ่งในโลก หรือนอกโลกหรือที่ไหนก็ตามล้วนอยู่ด้วยกฎเกณฑ์เดียวกันนี้ คืออิทัปปัจจยตา เราจะสร้างอะไรขึ้นมาก็ต้องสร้างมาจากกฎเกณฑ์นี้ ถ้าว่าพระเจ้าสร้างอะไรก็ตาม เช่นเราจะสร้างรถยนต์สักหนึ่งคัน ไม่ใช่พระเจ้าจะสร้างรถให้เรา แต่พระเจ้าจะใช้กฎเกณฑ์คืออิทัปปัจจยตานี้เองที่ทำให้เราสร้างรถขึ้นมาได้ ฉะนั้น เมื่อเราจะต่อรองกันระหว่างศาสนาจึงเป็นการย้อนไปหาการที่มนุษย์นี้ล้วนเป็นคนๆ เดียวกันทั้งสากลจักรวาล ไม่ว่าศาสนาไหนจะมีพิธีรีตองอย่างไร มีวิธีการยึดมั่นถือมั่นอย่างไร เขาก็มุ่งหมายที่จะทำลายความเห็นแก่ตัว (พุทธทาสภิกขุ, 2555)

ข้อเสนอให้เห็นถึงความเป็นจุดเริ่มต้นเดียวกันนี้ยังสอดคล้องถึงการยอมรับว่า ทุกสิ่งล้วนกำเนิดจากสิ่งเดียวกัน กล่าวคือถ้าเราอ่านหนังสือมหายานจะพบคำว่า จิตหนึ่ง หรือแม้แต่คำว่าธรรม ท่านพุทธทาสภิกขุมองว่า

“อย่าได้เข้าใจว่ามีความหมายเหมือนกับที่เข้าใจหรือรู้อยู่เดิม เช่นคำว่าจิตหนึ่ง หมายถึงสิ่งๆ หนึ่งซึ่งมีอยู่ก่อนที่จะเกิดมีจิตตามความหมายที่เรารู้จักกัน หรือยิ่งไปกว่านั้น ก็คือก่อนเกิดมีสิ่งทั้งปวงนั่นเอง คือก่อนเกิดสังสารวัฏและนิพพานตามความรู้สึกทั่วไป สิ่งที่เราเรียกว่า จิตหนึ่ง ก็มีอยู่แล้ว คือ มีตั้งแต่ไม่มีใครทราบ ซึ่งพุทธะก็คือสิ่งนี้ แต่เมื่อสัตว์ทั้งหลายถูกกิเลสห่อหุ้มหรือปรุงแต่งความรู้สึกเสียเรื่อย จิตเดิมแท้หรือจิตหนึ่ง

จึงไม่ปรากฏแก่เขา เมื่อสัตว์ทั้งปวงก็เป็นพุทธะอยู่แล้วก็ไม่จำเป็นต้องมีการปฏิบัติอะไรอีก นอกจากทำให้เห็นว่าตนเป็นพุทธะอยู่แล้ว และหาความเป็นพุทธะนั้นให้พบ การเที่ยวหาสิ่งอื่น หรือทำการปฏิบัติอย่างอื่นๆ อีกมากมายนั้นเป็นความบ้าหลังเปล่าๆ นี่คือใจความสำคัญของคำว่า การตรัสรู้ฉับพลันหรือการเดินทางลัด” (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.)

นอกจากข้อเสนอที่เป็นจุดตั้งต้นเดียวกันแล้ว การมองว่าเป้าหมายเป็นอันเดียวกันคือสันติภาพ เป็นการมองไปที่สันติภาพผ่านข้อความว่า

“มนุษย์ทุกคนในโลกนี้ที่อ้างตัวเองว่า จะเป็นผู้สร้างสันติภาพนั้นอย่างน้อยควรจะมองเห็นว่า ถ้าจะเดินกันแต่ในแนวของโลกียะคือตามวิสัยของโลกโดยลำพังแล้ว เป็นอันไม่มีวันได้พบกับสันติภาพเลย เพราะวิสัยโลกนี้นั้นมีกิเลสเป็นเครื่องหนุหลังโลกียะโดยเด็ดขาด อย่างน้อยที่สุดที่จะพบสันติภาพได้บ้างก็ต่อเมื่อโลกยอมเสียสละสันดานแห่งความเป็นโลกของตนเสียบ้าง โดยยกตนขึ้นสู่ภูมิโลกุตระให้พอสมส่วนกัน จนในโลกนี้มีพระมีเจ้าชั้นต่างๆ มากพอที่จะประคับประคองโลก โดยยังไม่จำเป็นที่จะต้องถึงขั้นสูง เช่นพระอรหันต์ก็ได้” (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.)

สันติภาพถูกเสนอผ่านบุคคลธรรมดาหรือบุคคลใดบุคคลหนึ่ง และเป็นการนำเสนอให้เห็นจุดสิ้นสุดหรือความดับมูลเหตุทุกอย่าง ไม่ใช่เป็นแค่สันติภาพตามหน้ากระดาษแห่งการพิมพ์โฆษณาทั่วไป ในฐานะเป็นการศึกษาประจำวันของทุกๆ คน เพราะว่าเรื่องของนิพพานอันหมายถึงความรอดพ้นซึ่งเป็นของอนุโลมสมคัลล้อยกันอยู่กับความต้องการแห่งสัญญาญาณของสัตว์ทั้งหลายแล้วนั้น เป็นเรื่องที่มีความหมายมากพอที่จะให้ยึดหรือหัดให้เข้ากับความหมายของการกระทำประจำวันของมนุษย์ได้แทบทุกชั้นทุกวัย และทุกลักษณะของการงานที่ทำเพื่อความรอดพ้น ซึ่งจะเป็นความรอดพ้นอย่างไรอย่างหนึ่งก็ได้ ขอแต่ให้เป็นความจริง มิใช่เป็นความหลอกลวงก็พอแล้ว (พุทธทาสภิกขุ, ม.ป.ป.)

การเสนอจุดตั้งต้นและจุดจบเดียวกันนี้จึงเป็นการทำให้เข้าใจถึงจุดกำเนิดและจุดสิ้นสุดในแนวทางของความเป็นจริงที่ถูกนำเสนอภายใต้บุคคลที่มีลักษณะเชิงโครงสร้างในการแสวงหาถึงจุดแรกเริ่มและจุดสิ้นสุดผ่านกระบวนการมองที่เป็นอันเดียวกัน แม้ว่าในรายละเอียดอาจถูกระบุไว้แตกต่างกันไปเนื่องจากสภาวะของปัจเจกบุคคลแต่ละคนนั้นอาจจะอธิบายหรือให้รายละเอียด เช่นเดียวกับการที่เด็กกับผู้ใหญ่อธิบายถึงเป้าหมายของแต่ละบุคคลไม่ต่างกัน เพียงคำอธิบายและข้อจำกัดของแต่ละบุคคลเท่านั้นที่เป็นเครื่องขัดขวางไม่ให้เกิดการยอมรับกันเท่านั้น

2. พุทธทาสภิกขุกับข้อเสนอเชิงคติชนวิทยา การเข้าใจวิถีชีวิตผ่านแง่คิดของชาวบ้านทำให้เห็นภาพของการศึกษาผ่านผลกระทบต่างๆ จากธรรมชาติทำให้เกิดความต้องการ

ต่อต้านผลกระทบและการรักษาและการฟื้นคืนชีพซึ่งในหลักกานี้มีการเสนอบริบทของการเกิดใหม่อันสัมพันธ์กับชีวิตหลังความตายผ่านการเปลี่ยนผ่านของวิญญาณ ซึ่งวิถีชีวิตในโลกนี้เป็นช่วงเวลาที่สำคัญที่สุดที่จะช่วยสร้างเงื่อนไขที่มีอิทธิพลต่อชีวิตในโลกหน้า แต่ละคนสามารถเริ่มต้นทำงานในโลกนี้เพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ที่จะได้รับผลดีในโลกหน้าได้ โดยทั่วไปชาวบ้านคาดหวังถึงความสงบสุขและความมั่นคงในชีวิตประจำวัน รวมถึงความปรารถนาที่จะตอบสนองต่อเงื่อนไขเชิงอุดมคติของชีวิตในโลกหน้า (ยูคิโอเฮ ฮายาชิ, 2554) แต่ข้อเสนอนี้พุทธทาสภิกขุวิจารณ์อย่างรุนแรงว่า “เราไม่ควรปล่อยให้พระพุทธรูปศาสนาอันบริสุทธิ์บริบูรณ์กลายเป็นลัทธิเชื่อผีสางเทวดาอย่างที่พวกโรอารยธรรมนับถือกัน” (ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน, 2557) โดยท่านพุทธทาสภิกขุยังถูกมองผ่านปรากฏการณ์ทางจิตวิทยาหรือการสะกดจิตของคนจำนวนมาก ดังที่ท่านกล่าวว่า อิทธิพลของอำนาจจิตโดยรวมจากกลุ่มคนที่ไร้ปัญญาสามารถสร้างพลังที่เพียงพอแก่การเข้าเกาะกุมจิตใจคนโง่รายบุคคลได้ และทำให้บุคคลผู้นั้นเกิดความรู้สึกเชื่อว่สิ่งที่ปรากฏในจิตใจของตนเป็นของจริง ซึ่งก็ทำให้เชื่อต่อไปว่า ผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์มีจริง สิ่งที่เราเรียกว่า อวิชชา (ความไม่รู้) นั่นเองที่สร้างและสะสมความเชื่อผิดๆ อย่างนั้น เพราะพุทธทาสภิกขุไม่ได้อธิบายความเชื่อเหล่านี้ตามรูปแบบที่ยึดถือตามรูปแบบเชิงสังคมหรือเชิงสังคมฆราวาสแต่อย่างใด แต่เป็นการชี้ให้เห็นว่า คำว่า ชาติ หรือการเกิดนั้นหมายถึงการคิดผิดไปว่ามีตัวกูและของกู คำคำนี้ไม่ได้หมายถึงการเกิดทางร่างกายอย่างที่คนทั่วไปเข้าใจกัน ความเข้าใจผิดว่า ชาติ หมายถึงการเกิดทางร่างกายนี้เอง เป็นอุปสรรคสำคัญของการเข้าใจคำสอนของพระพุทธเจ้า (ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน, 2557)

รูปแบบดังกล่าวนี้เป็นการใช้ลักษณะคำสอนที่โยงยากันระหว่างภาษาคนและภาษาธรรม พุทธทาสภิกขุได้เสนอให้มีการเรียนรู้ภาษาคือต้องรู้จักใช้ภาษาธรรม อย่างรู้จักใช้แต่ภาษาคน” (พุทธทาสภิกขุ, 2548) ในทางศาสนามี ภาษาอยู่ 2 ภาษาคือ ภาษาคน ภาษาธรรม โดยจะพบตัวอย่างเช่นว่า ความตายอย่างนี้ ตายทางเนื้อหาหนึ่งมังสา เอาไปฝัง เอาไปเผา นี่เป็นการตายในภาษาคน ถ้าคนตายจากความดี ตายจากความหมดดี มีแต่ความทุกข์ นี่เรียกว่า ตายในภาษาธรรม การเกิดจากท้องแม่ นี่เรียกว่า เกิดในภาษาคน ถ้าเกิดด้วยอำนาจอวิชชา ตัณหา ยึดมั่นว่าตัวกู ของกู อย่างนี้เรียกว่า ภาษาธรรม ในศาสนาคริสต์คำว่า ตาย อย่างภาษาคนตายก็มี ตายในความหมายภาษาศาสนาก็มี เช่น พระเจ้าสั่งว่า ผัวเมียคู่นี้อย่ากินผลไม้ของต้นไม้ที่เข้าไป กินแล้วจะตาย ไม่ใช่ตายแล้วเอาไปฝัง แต่เป็นการตายจากความดี เพราะเมื่อมีบาปเกิดขึ้นสำหรับจะต้องเป็นทุกข์ทรมาน คือ เขาไปยึดถือเรื่องความดี ความชั่วเข้าแล้วก็ตาย คือมีความทุกข์ตลอดไป

ข้อเสนอทางด้านคติชนวิทยาก็บววิธีการอธิบายความของพุทธทาสภิกขุนั้นเป็นการพิจารณาไปถึงความเชื่อกับหลักการที่ถูกนำเสนออย่างมองถึงความเป็นจริงที่รับรู้ได้ โดยจะพบ

หลักการนี้ในข้อพิจารณาเรื่องคำสอนที่ต้องการระบุให้เห็นได้และรับรู้ผ่านคำว่า สวรรค์ในอนรรคนั้นในใจนั้นน่ากลัวกว่านรกที่ตายแล้วเพราะไม่เห็นและไม่น่ากลัว โดยคติความเชื่อนี้เป็นการสอบทวนกับความเชื่อที่เป็นมิจฉาทิฐิที่มองว่าวิญญูณที่ไปเกิดตั้งที่ภิกษุสาติพูดว่าไปเกิดนั้นมีตัวตน คือเป็นคนๆ เดียวกันที่จะได้รับผล ซึ่งท่านไม่เห็นด้วย เพราะว่าตามเหตุปัจจัยไม่มีใครเลยที่อยู่ หรือตาย แล้วใครจะไปเกิดได้ แต่ที่กล่าวนี้เป็นความขัดกันเพราะไม่ได้แยกเป็นเพื่อโลกียะสำหรับปุถุชน และปรมาตมธรรมเพื่อสำหรับพระอริยเจ้า (พระประชา ปสนโน, 2546)

พุทธทาสภิกขุได้เสนอให้เห็นว่าการแยกระหว่างข้อเสนอดังนี้เป็นโลกียะและปรมาตมธรรมนั้นมีความสำคัญต่อการเข้าใจบริบทและคำสอนที่แตกต่างกัน ดังจะพบข้อโต้แย้งที่ทำให้เห็นว่าการเข้าใจบริบททางศาสนาผ่านบริบทของคติชนวิทยาผ่านการเปลี่ยนแปลงของเรื่องเล่าขนาดใหญกลายเป็นเรื่องเล่าขนาดเล็ก จากเรื่องเล่าชาดกอันแสดงถึงปรมาตมเจนนำไปสู่ข้อโต้แย้งทางสังคมและข้อควรปฏิบัติในสังคมปัจจุบัน ดังข้อสนทนาระหว่างม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับท่านพุทธทาสภิกขุเรื่องพระเวสสันดรว่า เป็นพวกกัณโถกพิสดาร เพราะมิได้ปกป้องรักษานามมัทรีผู้เป็นภรรยาให้มีความสุข ความบริสุทธิ์ตามควรแก่อัตภาพ แต่กลับทำให้ต้องตกทุกข์ได้ยาก ถึงคราวจะยกภรรยาให้แก่ผู้อื่นก็ยกให้โดยง่ายเหมือนกับว่าภรรยานั้นไม่ใช่คน เป็นสิ่งของที่สามารถยกให้คนอื่นได้ตามใจ เป็นพวกกัณโถกพิสดาร เพราะไม่คุ้มครองป้องกันลูกให้มีสุขเติบโตโดยปราศจากภัยอันตราย เมื่อชุกมาขอก็ให้ จนเด็กรู้ตัวหนีไปซ่อนอยู่ในบ่อบัวก็ยังอุตสาหไปเอาตัวเด็กมาให้แก่คนอื่นจนได้ ชุกลากลูกของตัวเองไปต่อหน้าจนถึงขั้นทุบตีเอาอีกเฉยเสีย การบำเพ็ญทานของพระเวสสันดรเป็นภาระต่อสังคม นอกจากจะทำให้เกิดเสียหาย โดยใช้ของหลวงเงินหลวงหาเสียแล้ว (อรุณ เวชสุวรรณ, 2543) กรณีดังกล่าวพุทธทาสภิกขุได้เสนอการวิเคราะห์ในเรื่องนี้โดยแบ่งเป็นประเด็นว่า การปกป้องคุ้มครองบุตรภรรยานั้น เป็นธรรมะของสามีสำหรับภรรยาที่พระเวสสันดรพระราชทานราชกุมารแก่ชุกนั้น โดยในสายตาของเราๆ ท่านๆ รู้สึกว่าเป็นเรื่องสะท้อนใจมาก แต่ท่านพุทธทาสภิกขุถึงความจริง 2 ประการคือ 1. ความแตกต่างระหว่างตัวเรากับองค์พระเวสสันดรและระหว่างเมียเรากับพระนางมัทรี สภาพจิตใจของเรากับของพระองค์แตกต่างกันมากเหลือเกิน นึกถึงว่าพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญบารมีแก่กล้าเต็มที่อยู่แล้วเหลืออีกชาติเดียว พระองค์ก็จะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และในชาติที่ทรงเป็นพระพุทธเจ้านั้น พระทัยของพระองค์จะนุ่มไปในเนกขัมมะคือทรงพอพระทัยในชีวิตนักบวช อันเป็นชีวิตสถานเดียวที่จะทรงเป็นที่พึ่งของคนทั้งโลก ฉะนั้น สิ่งที่เราคิดว่าพระองค์ไม่น่าทรงทำนั้น เป็นเรื่องที่เรเอาใจเราเข้าไปตัดสินเองต่างหาก อาจลืมนึกไปว่าพื้นฐานแห่งจิตใจของเรากับพระเวสสันดร ห่างไกลกันมากเหลือเกิน 2. ในมุมมองของผู้เป็นลูก ถ้าสมมติตัวเราถูกเนรเทศไปอยู่กลางดงกลางป่า ลูกเมียก็ตามไปอยู่ด้วยกัน เรากับเมียนั้นไม่เป็นไร เพราะเมื่อโตแล้วไม่ช้าไม่นานก็จะตาย ความสุขสบายก็เคยมานานแล้วลองลำบากดูเสียบ้างก็ได้ เหมือน

ข้าราชการผู้ใหญ่ที่ปลดเกษียณแล้วออกไปทำไร่อยู่ในป่าในดงลองดู แต่ลูกเราจะทำอย่างไร การที่ไปหมกอยู่ในป่าในดง ไม่ได้เล่าเรียนเขียนอ่าน โตขึ้นคงจะไม่ต่างจากลิงค่าง คราวนี้มีตาแก่คนหนึ่งมาขอลูกไปทำงานบ้าน การที่จะให้ลูกไปอยู่กับตาแก่คนนั้นกับที่จะกักเอาตัวไว้ในป่าในดงอย่างไหนควรทำมากกว่ากันและอย่างไหนเป็นการเห็นแก่ตัวของผู้เป็นพ่อแม่ เมื่อลองตรองดูแล้วถ้าเราอยู่ในชะตาชีวิตอย่างพระเวสสันดรก็จะทำอย่างพระองค์คือให้ลูกเข้าไปอยู่ในบ้านเมืองเพื่อให้เขาได้รับการศึกษาบ้าง แม้จะไปช่วยใครเขาทำงานบ้านก็ยอม การทำงานรับใช้ในบ้านนั้นก็ไม่ได้เห็นจะเสียหายอะไร จะได้ฝึกเด็กไปในตัว โตขึ้นจะได้ไม่เป็นคนมือเท้าบาง ชอบทำงานและตาชุกจะนำสองกุมารไปนั้นก็ไม่ใช่จะเข้รกรกเข้าป่าไปไหน แต่หากกลับไปกรุงศรีพิน้องเองที่เมืองนั้นพระบิดาและพระมารดาและพระญาติพระวงศ์ของพระเวสสันดรก็อยู่กันเต็มบ้านเต็มเมือง สองพระกุมารมีโอกาสดีเหลือเกินที่จะสร้างชีวิตของตนได้ในอนาคต สมัยทุกวันนี้คนไทยในชนบทที่ห่างไกลก็เจริญรอยตามพระเวสสันดรอยู่ทั่วไป ดังจะเห็นได้ว่า พ่อแม่บางรายก็เห็นแต่พระจากเมืองหลวงจาริกไปในหมู่บ้าน เขาก็เอาลูกตัวถวายท่านให้ไปรับใช้เป็นลูกศิษย์พระบางรายพระท่านเห็นว่าเด็กคนไหนมีแววดี ก็ออกปากขอเอาก็มี พ่อแม่เขาก็ยกให้เพราะคิดว่าอย่างไรเสีย เมื่อเข้าไปอยู่ในบ้านเมืองแล้วก็คงจะได้เล่าเรียนได้ดิบได้ดีกับเขาบ้าง ส่วนการที่จะไปทำตัวเหมือนคนรับใช้ให้คนอื่นบ้างนั้น ก็ถือเสียว่าเป็นการฝึกหรือการลงทุนก็ได้ ถ้าสำรวจคนใหญ่คนโตในเมืองไทยทั้งทางโลกและทางธรรมก็จะพบคนประเภทที่ได้ดีเพราะพ่อแม่ยกให้อย่างพระชาติและพระกัณหาอยู่มากมาย (อรุณ เวชสุวรรณ, 2543)

ข้อเสนอนี้แสดงถึงข้อปฏิบัติภายในครอบครัวที่ต้องมีการปฏิบัติต่อกัน และศีลดังกล่าวเป็นการสนองให้เห็นถึงรูปแบบของความเป็นครอบครัวนั้นสำคัญกว่าเรื่องส่วนตัว โดยเรื่องส่วนตัวนี้เป็นการพิจารณาจากมุมมองของชาวบ้านหรือชาวโลกที่มองหลักการทุกอย่างบนพื้นฐานเดียวกัน ซึ่งอาจมองข้ามว่ามีวิถีชีวิตหนึ่งที่พิเศษและจำเป็นต้องพิจารณาถึงความเป็นไปได้แบบนั้นด้วย

พุทธทาสภิกขุได้ใช้การตรวจสอบแบบคติชนวิทยา เพื่อเสนอให้เห็นวิธีการทำความเข้าใจต่อบริบทของโลกและปรมัตถะต้องพิจารณาอย่างไร ทุกอย่างสามารถเข้าใจได้ผ่านเรื่องเล่าในยุคสมัยนั้น และเป็นเรื่องเล่าหลักที่ประกอบไปด้วยวิถีความเป็นบ้านเมืองและสังคมประกอบอยู่ด้วย ขณะเดียวกันวิธีการโต้แย้งนี้ทำให้เห็นรูปแบบการเข้าใจเรื่องเล่าดังกล่าวนั้นในปัจจุบันได้ลดทอนเป็นแค่เรื่องเล่าขนาดเล็กที่ถูกนำเสนอให้เห็นข้อขัดแย้งในรูปแบบวิถีชีวิตของปัจเจกบุคคลที่เป็นปุถุชนและอริยบุคคล โดยเรื่องเล่าเหล่านี้ได้ถูกนำเสนอปรับเปลี่ยนหรือเล่าใหม่เพื่อให้เห็นว่าในแง่ของความเป็นเรื่องเล่าขนาดใหญ่ที่ทรงอิทธิพลนั้นคือบ้านเมืองและสังคมที่ยอมรับความประพฤตินั้นใด และไม่ยอมรับความประพฤตินั้นใด แม้หากความประพฤตินั้น

เช่นนั้นจะเป็นเรื่องเหมาะสมแต่หากเป็นเรื่องขนาดเล็กและไม่สำคัญต่อวิถีชีวิตก็อาจถูกหลงลืมหรือไม่ให้ความสำคัญอีกต่อไป

การพิจารณาของพุทธทาสภิกขุนี้จึงช่วยทำให้ภาพของเรื่องเล่านั้นไม่ได้สำคัญแค่สังคมอีกต่อไปแต่เป็นการระบุไปที่บุคคลหรือปัจเจกบุคคลที่จะเลือกทำบางอย่างหรืออธิบายบางอย่างโดยปราศจากอิทธิพลหรืออำนาจของเรื่องเล่าขนาดใหญ่ที่สังคมจะมากดทับอีกต่อไป

3. พุทธทาสภิกขุกับข้อเสนอการเปิดพื้นที่สาธารณะ การเปิดพื้นที่สาธารณะเป็นแนวคิดที่ทรงอิทธิพลอย่างมากของนักคิดอย่างฮาเบอร์มาส (Jurgen Habermas) ที่พยายามมองว่า การที่รัฐที่มีอำนาจต่อโลกทัศน์ต่างที่มีการแข่งขันกันสำหรับพลเมืองแบบฆราวาส หน้าที่ของความรับผิดชอบซึ่งกันและกันของพลเมืองทุกคนรวมถึงพลเมืองทางศาสนาคือพวกเขาจะต้องไม่ต่อต้านคุณค่าประโยชน์ที่ศาสนาสามารถให้กับความคิดเห็นทางการเมืองและการก่อตัวของเจตจำนงในที่สาธารณะ โดยพวกเขาจะต้องไม่ถือว่าการอ้างศาสนาเป็นเพียงการส่งเสียงไร้สาระตั้งแต่ต้น พลเมืองแบบฆราวาสและพลเมืองทางศาสนาต้องพบปะกันด้วยการใช้เหตุผลในที่สาธารณะในระดับเดียวกันคือมีความเท่าเทียมกัน (พิพัฒน์ พสุธารชาติ, 2562)

ข้อเสนอนี้เป็นการทำให้เกิดการขยายพื้นที่การรับรู้ประเด็นต่างๆ ที่อ่อนไหวทางศาสนาไปสู่สาธารณะที่ทุกคนมีสิทธินำเสนอและเล่าเรื่องราวในมุมมองของตนเอง ดังที่ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมชมองเรื่องพระเวสสันดรนั้นถือว่าเป็นภาระต่อสังคมถึงกับต้องลงทุนจ้างพรานเจตบุตรไปเป็นยามอยู่ในป่า คอยห้ามมิให้ใครเข้าไปขอทานอีกได้ พระพุทธเจ้าทรงถือว่าทานเป็นบารมีอย่างหนึ่ง ทรงสนับสนุนให้คนบริจาคทาน เพื่อชำระจิตให้ปราศจากโลก แต่ก็ทรงสอนให้คนอยู่ในศีลพร้อมๆ กัน ทำทานก็ต้องมีศีลด้วย ขาดศีลก็ไม่ได้ ลักเขา ขโมยเขา หรือโกงเขามาสร้างตึกในโรงพยาบาลนั้นไม่ได้บุญ ทุกวันนี้บ้านเมืองกำลังพัฒนา การสอนธรรมนั้นควรระมัดระวัง พิจารณาให้รอบคอบเพื่อมิให้เสียผลแก่การพัฒนา รัฐบาลลงทุนพัฒนาทางเกษตรเป็นเงินหมื่นๆ ล้าน ถ้าหากชาวนาเอาผลที่ตนได้รับจากการพัฒนาการนั้นไปทำบุญสร้างวัดเสียหมด คงอยู่บ้านหลังคาจากฝากระแซงต่อไป การพัฒนานั้นก็ไร้ผล (อรุณ เวชสุวรรณ, 2543)

ประเด็นนี้ พุทธทาสภิกขุมองว่าเป็นการดำเนินพระเวสสันดรอย่างร้ายแรง อย่างไรก็ตามการที่พระองค์พร้อมด้วยพระชายาและพระโอรสไปประทับอยู่ในป่า ท้องที่ประเทศเจตราชู รัฐบาลประเทศนั้นได้แต่งตั้งนายพรานป่าคนหนึ่งคอยถวายอารักขา โดยพรานผู้นั้นก็มีธนูเป็นอาวุธ และมีสุนัขผึ่งหนึ่งเป็นลูกมือในเรื่องนี้ โดยพระเวสสันดรมิได้ทรงขอร้องรบกวนอะไรเลย แต่หากเป็นการแสดงอหิยาตย์ไมตรีของรัฐบาลของเจ้าของประเทศนั้น จัดขึ้นถวายเองจะยกเอาความข้อนั้นมาดำเนินพระเวสสันดรได้อย่างไร แม้ในทุกวันนี้ เวลาคนสำคัญต่างประเทศแม้เพียงคนเดียว แม้จะมีฐานด้อยกว่าพระเวสสันดรก็ตามผ่านเข้าไปในเขตประเทศอื่น เจ้าของประเทศก็จัดกำลังอารักขา มีตำรวจล้อมหน้าล้อมหลังกันมากมายก็ไม่เห็นมีใครยกมาลำเลิก กลับถือว่า

เป็นอัยยาศัยไมตรีอันดีงามและเป็นความรอบคอบของทางราชการเสียด้วยซ้ำ เพราะการที่พระมหากษัตริย์ทั้งองค์ พร้อมทั้งพระราชินีและพระเจ้าลูกเธอ พระเจ้าลูกยาเธอ มาประทับอยู่ในประเทศอันเป็นถิ่นกันดาร รัฐบาลเจ้าของประเทศเสียกำลังเจ้าหน้าที่อารักขาเพียงคนเดียวกับหมาฝูงเดียวเท่านั้นยังจะนำมาค่อนข้างอดทนอีกหรือ ถ้าพิจารณาอย่างเป็นธรรมแล้วเรากลับจะเห็นว่าพระเวสสันดรทรงบำเพ็ญพระองค์เป็นภาระสังคมน้อยที่สุด ฝ่ายรัฐบาลเมืองเจตราฐานันท์ ก็ทำถูกแล้วที่ไม่ใจจิตดูตายต่อแขกบ้านแขกเมือง เป็นการทำให้ทางสัมพันธไมตรีระหว่างประเทศภายนอก ทั้งเป็นตัวอย่างอันดีของผู้มีคุณธรรม ซึ่งมีใช้จะคอยพินอบพิเทาเอาใจใส่เมื่อฝ่ายหนึ่งมีอำนาจวาสนา แต่พอเขาหมดอำนาจวาสนาแล้ว ก็ไม่มีมีใครสนใจ แล้วยังคอยเหยียบย่ำซ้ำเติมเสียอีกด้วย (อรุณ เวชสุวรรณ, 2543) เป็นการพิจารณาถึงข้อปฏิบัติที่สังคมควรกระทำต่อผู้ที่เป็นนิกบวชที่มีมาแต่เดิม แม้โลกปัจจุบันก็ยังมิให้เห็นได้ว่า การคุ้มครองนั้นเป็นเรื่องที่ชาวบ้านจะถือเอาจากผู้มีอำนาจ ขณะเดียวกันไม่ควรถือว่าชาวบ้านนั้นเป็นภาระแต่ให้ถือว่าเป็นบุคคลที่จำเป็นในการช่วยเหลือมากกว่า แต่ประเด็นที่เสนอนี้สะท้อนว่าควรมีการร่วมคุยกัน เพื่อเปิดพื้นที่ความเข้าใจต่อกัน

การเปิดพื้นที่นี้ยังรวมถึงการให้ชาวคริสต์กับชาวพุทธมาทำความเข้าใจต่อกัน เช่นกรณีพวกที่เป็นชาวพุทธในประเทศลังกาบางคน เขาก็แย้งว่ามันเป็นไม่ได้ เช่นว่า ศาสนาคริสต์มีพระเจ้า ศาสนาพุทธไม่มีพระเจ้า แนวคิดนี้จึงเข้ากันไม่ได้ ฉะนั้น อย่ามาพยายามให้ป่วยการว่าศาสนาฉันไม่มีพระเจ้า ศาสนาคูมีพระเจ้า หรืออย่างที่ศาสนาพุทธเป็นศาสนาปัญญา ศาสนาคริสต์เป็นศาสนาศรัทธา จะเปรียบเทียบกันได้อย่างไร จึงไม่นำมาเปรียบเทียบเพราะจะกลายเป็นการดูหมิ่นกันและกัน แต่ที่จริงแล้วการเปรียบเทียบควรจะทำให้เกิดความรักใคร่กลมกลืนกัน ในแง่นี้จึงมองได้ว่า หากศาสนาพุทธไม่มีพระเจ้า แล้วศาสนาคริสต์มีพระเจ้า ก็ควรพูดเสียใหม่ว่า ฉันก็มีพระเจ้าในความหมายอย่างหนึ่ง เช่นที่เราพูดกันว่า มีกฎของธรรมะ สังฆธรรมนี้เป็นพระเจ้า ก็มีพระเจ้าด้วยกัน คือมีสิ่งที่สร้างสิ่งทั้งปวงมาด้วยกัน มีสิ่งที่ควบคุมสิ่งทั้งปวง มีสิ่งที่ทำลายสิ่งทั้งปวง มีสิ่งที่ดูแลสัตว์โลกตลอดเวลาในที่ทั้งปวง อย่างนี้ก็พูดได้ว่า เรามีพระเจ้าด้วยกัน แม้รูปร่างจะแตกต่างกัน แต่เรามีพระเจ้าที่ทำหน้าที่ได้อย่างเดียวกัน พุทธศาสนิกชนได้เสนอว่า

“ข้อที่ว่าพระเยซูเป็นลูกพระเจ้า พระพุทธเจ้าเป็นลูกคนนี่ ก็ไม่แปลก เพราะไม่ได้อยู่ที่ตรงนั้น แต่ขึ้นอยู่กับว่าท่านสอนว่าอย่างไร ถ้าท่านสอนไม่เห็นแก่ตัว ก็ควรจะไปด้วยกันได้ เพื่อให้คำสอนศักดิ์สิทธิ์ เขาพูดว่า ธรรมนี้ประทานมาจากเบื้องบน มาจากพระเจ้าเบื้องบนนี้ก็เหมือนกัน นี่เราต้องการจะมีปัญญามองเห็นจริง ไม่ต้องเชื่ออะไรที่มองไม่เห็นตัว เราก็คงพูดว่าพระพุทธเจ้านี้เป็นมนุษย์ ท่านตรัสรู้แล้ว ท่านก็พูด พูดอย่างมนุษย์แล้วส่งขึ้นไปให้ถึงเทวดา เรียกว่า พูดขึ้นไปก็ได้เหมือนกัน เพราะเรื่องที่พูดนั้น

สามารถที่จะดับทุกข์ของมนุษย์ได้ หรือเรื่องไม่เห็นแก่ตัวด้วยกัน เราอย่าใช้วิธีที่แตกตันทันให้มันเกิดความแตกต่างหรือเข้าใจกันไม่ได้ เราใช้วิธีที่เอาผลประโยชน์อันสูงสุดเป็นที่ตั้ง” (พุทธทาสภิกขุ, 2548)

การเสนอต่อกันในมุมมองที่แตกต่างกันนั้นเป็นการเสนอที่พุทธทาสภิกขุมองว่าเป็นเรื่องหน้าที่ควรเสนอต่อกันอย่างไรตัวตน แม้ชาวพุทธจะนำเสนออีกให้ถือว่าทำไปเพื่อเป้าหมายของการเข้าใจบริบทของผู้อื่น เพราะการนำเสนอเหล่านี้จะช่วยเปิดพื้นที่มากขึ้น การเข้าใจต่อบริบทของสาธารณชนที่พยายามเสนอให้เห็นภาพของความแตกต่างกันของนักบวชและความเป็นจริงทางโลกนี้เป็นการสะท้อนให้เห็นภาพของศาสนากับความสัมพันธ์กับสังคมที่ดูเหมือนว่าหน้าที่พระนั้นคือการแสวงหาความหลุดพ้นทางจิตวิญญาณแบบส่วนตัว แต่พุทธทาสภิกขุมองว่า ความสัมพันธ์ระหว่างตัวพระองค์กับสังคมนั้นเป็นเรื่องของการปฏิบัติธรรม ดังที่ท่านเสนอว่า

“ศาสนาไม่ได้หมายความว่าเพียงการกระทำของปัจเจกบุคคลที่จะก้าวล่วงความทุกข์เท่านั้น เรายังต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้ก้าวล่วงความทุกข์ด้วยเช่นกัน นั่นก็คือว่าเราจะต้องมีความกรุณาแก่เพื่อนมนุษย์และสรรพสัตว์ทั้งหลาย เพราะถ้าเราไม่มีความเมตตา กรุณาเสียแล้ว เราก็คือคนที่ยึดถือตัวตนเป็นศูนย์กลาง ดังที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ในนิปาตสูตร ขุททกนิกาย ว่า บุคคลที่ฉลาดในการแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตนนั้น เป็นคนที่เศร้าหมอง ดังนั้น คนที่ไฝธรรมะจะต้องช่วยเหลือผู้อื่นโดยถือว่าเป็นหน้าที่อย่างหนึ่งที่ต้องจำเป็นสำหรับมนุษย์ ไม่เช่นนั้นแล้วเราก็คงนับถือศาสนากันแต่เพียงลมปากเท่านั้น” (ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน, 2557)

การเปิดพื้นที่นี้ยังเสนอให้เห็นรูปแบบของการยอมรับว่าความเป็นมนุษย์ที่ถูกมองว่าไม่ได้ต่างกันในเรื่องของความเป็นมนุษย์ ซึ่งแง่มุมดังกล่าวพุทธทาสภิกขุมองผ่านเรื่องอุดมคติ กล่าวคืออุดมคติของมนุษย์ไม่ว่าจะเป็นใครก็คือการเป็นมนุษย์ที่ดีที่สุดที่มนุษย์จะเป็นได้ ไม่มีพระ ไม่มีฆราวาสแม้แต่ความเป็นมนุษย์เท่านั้นที่จะไปสู่ความดีที่สุดหรือสูงสุดที่มนุษย์จะเป็นได้ (พุทธทาสภิกขุ, 2536) ต่อมุมมองความเป็นปัจเจกบุคคลนั้นจะพบว่าพุทธทาสภิกขุสนใจเป้าหมาย (end) ในฐานะที่เป็นอุดมคติเดียวกัน มากกว่าเครื่องมือ (means) คือการแสวงหาในแง่ของปัจเจกบุคคลนั้นอาจแตกต่างกันไป ขณะเดียวกันก็ต้องทำความเข้าใจว่าเครื่องมือที่มีความหลากหลายนั้นไม่ได้เป็นปัญหาเท่ากับการใช้เครื่องมือที่ผิดทำให้ไม่ได้ผลลัพธ์ที่ไม่น่าพึงพอใจ ซึ่งนำไปสู่การพิจารณาเครื่องมือที่เหมาะสม ดังนี้

ก. การมีแนวคิดเชิงอุดมคติในการปฏิบัติ หลักธรรมนั้นไม่เลือกกว่าจะเป็นใครก็สามารถจะหลุดพ้นได้เช่นเดียวกัน บนพื้นฐานเดียวกันกล่าวคือ ฆราวาสก็คือสัตว์ที่เกิดมาเพื่อให้ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้และทั่วกันทุกคน ทุกคนเกิดมาเพื่อให้ได้สิ่งที่ดีที่สุดที่มนุษย์ควรจะได้ ถ้าไม่ได้สิ่งที่ดีที่ควรจะได้นี้ก็ไม่ได้ควรจะเรียกว่ามนุษย์ สิ่งซึ่งฆราวาสต้องเรียนรู้และปฏิบัติก็คืออิ

หัตถ์ปัจจัยตา การปฏิบัติตามหลักการนี้ถือเอาในแง่ของความเป็นกฎเกณฑ์เช่นเรานึกถึงอิทธิบาท 4 ประการอันเป็นหลักที่จะทำให้ได้รับสิ่งที่พึงปรารถนา แต่อย่าลืมว่าล้าพังอิทธิบาทนั้นไม่มีความหมาย แต่ต้องเป็นอิทธิบาทที่เป็นไปอย่างถูกต้อง ตามกฎเกณฑ์ของอิทธิปัจจัยตาด้วยจึงจะมีความหมาย หรือธรรมหมวดไหนก็ตามก็ล้วนแต่เป็นธรรมที่เป็นไปตามกฎเกณฑ์แห่งอิทธิปัจจัยตาจึงจะสามารถให้สำเร็จประโยชน์ได้ (พุทธทาสภิกขุ, 2555)

ข. การเลือกวิธีปฏิบัติที่เหมาะสม เป็นวิธีการที่พุทธทาสภิกขุได้เสนอข้อปฏิบัติที่สอดคล้องกับยุคสมัย เช่น ความขยันขันแข็ง ซึ่งเป็นหลักที่ทำให้มนุษย์สามารถอดอยู่ในโลกได้ เป็นการต่อสู้กับความรู้สึกทางสัญชาตญาณ เมื่อมีความรู้สึกลักษณะนี้มากก็กลายเป็นความกล้าหาญ และความกล้าหาญนั้นจะพบว่าเป็นวัฒนธรรมของชาวพุทธที่พิจารณาจากการที่พระพุทธเจ้าทรงเป็นผู้ขยันขันแข็งจึงสอนหลักธรรมะเช่นนี้มาจนถึงพวกเรา ตามประวัติศาสตร์ของชนชาติไทยก็มีความเข้มแข็งและกล้าหาญเป็นนิสัย สมกับคำว่าคนไทย จิ๋มอยู่รอดได้ หรือความกตัญญูเป็นเรื่องความรู้สึกมากกว่าสัญชาตญาณ เป็นเรื่องความคิด เป็นสิ่งที่ต้องอบรม ถ้าคนเลืกตัญญูต่อบิดามารดาโลกก็ล่มจม และยังรวมถึงกตัญญูต่อวัตถุสิ่งของที่มีในบ้านเรือนหรือในสังคมรวมถึงสัตว์เดรัจฉาน ถ้ามนุษย์มีกตัญญูแล้ว โลกก็ไม่มีทางจะรบราฆ่าฟันกันได้เลย จึงกลายเป็นความผูกพันกันระหว่างมนุษย์และสิ่งต่างๆ รอบตัว (พุทธทาสภิกขุ, 2536)

ข้อเสนอของพุทธทาสภิกขุเป็นการสะท้อนมุมมองที่เด่นชัดในแง่ของการปฏิบัติตนให้เอื้อต่อผู้อื่นเช่นเดียวกับการมองว่าผู้อื่นก็ควรปฏิบัติเช่นเดียวกัน ในแง่นี้จำเป็นต้องมีอุดมคติที่เป็นหลักการร่วมกันนั่นคือความไม่มีตัวตน ซึ่งเริ่มต้นจากการมองว่าทุกคนควรพูดเรื่องเดียวกันได้ การมองเกินเลยกว่าที่ภาพลักษณ์ภายนอกนำเสนอ นั้นรวมถึงความเป็นใครและมีวิถีชีวิตอย่างไร อีกทั้งแนวคิดดังกล่าวนี้ยังช่วยให้เกิดการมองอย่างรอบด้านและว่าตามจริงนั้นเป็นการสร้างทัศนวิสัยต่อการมองบนการยอมรับร่วมกัน

องค์ความรู้ใหม่

จากการวิเคราะห์การเปลี่ยนผ่านแนวคิดหลังสมัยใหม่ในพระพุทธศาสนาเถรวาทของพุทธทาสภิกขุได้สะท้อนให้เห็นรูปแบบแนวคิดสำคัญ 2 ด้านคือ

1. ด้านการเปลี่ยนแปลงศาสนาในบริบทสังคมหลังยุคสมัยใหม่ ผ่านการเคลื่อนไหวภายนอกศาสนา เป็นการขยายขอบเขตทางศาสนาสู่สังคมผ่านรูปแบบแนวคิดผสมผสาน (Syncretism) ผ่านการปฏิรูปพระพุทธศาสนา สู่ความเป็นเอกภาพ มีการบริหารปกครองเป็นอันเดียวกัน และการเคลื่อนไหวทางสังคมจากการปฏิรูปสู่ความเป็นเอกภาพ และการเคลื่อนไหวภายในศาสนา รักษาลักษณะเฉพาะของตนเองตามรูปแบบแนวคิดต่อต้านผสมผสาน (anti-Syncretism) ปฏิรูปสู่ความหลากหลาย เป็นไปตามบริบทของชุมชนที่แตกต่างและ

หลากหลาย/ระบบสังคมแบบมีวรรณะ และในส่วนพระพุทธศาสนานั้นมีการเสนอชำระพระพุทธศาสนาให้บริสุทธิ์ ก) คัมภีร์ทางศาสนา ข) บุคคลทางพระพุทธศาสนา ด้วยพุทธทาสภิกขุได้นำเสนอผ่านกระบวนการ (1) การต่อต้านคำสอนภายนอกอันเป็นคำสอนแปลกปลอมที่ไม่ใช่หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาตั้งแต่เดิมออกเสียแล้วเสนอคำสอนอันบริสุทธิ์ปราศจากแนวคิดอื่น (2) การต่อต้านความเป็นบุคคลพิเศษ พุทธทาสภิกขุเสนอวิธีการจัดโครงสร้างทางสังคมในองค์กรศาสนา และหลักการที่เป็นอุดมคติ

2. ด้านการเปลี่ยนแปลงแนวคิดทางศาสนาในยุคหลังสมัยใหม่ ซึ่งพิจารณาในหลักการ ดังนี้ 1) จริยศาสตร์โลก (a global ethics) คำสอนศาสนาสู่ความเป็นสากล ไม่ใช่ครอบงำจริยศาสตร์ของใครอื่นแต่สร้างการยอมรับทางศีลธรรมร่วมกัน พุทธทาสภิกขุได้เสนอว่าการปฏิเสธความยึดติดตัวตน และยึดหลักการที่เป็นสากล 2) หลังฆราวาสนิยม (post-secularism) การมีส่วนร่วมของปัจเจกบุคคลต่อหลักการที่เป็นสากล โดยเฉพาะความเชื่อทางศาสนาที่ต้องสัมพันธ์กับบุคคล พระพุทธศาสนาถูกพิจารณาในแง่ของการพยายามการเปิดพื้นที่สาธารณะ ด้วยการเสนอถกเถียงศีลธรรมในสังคม ขณะที่พุทธทาสภิกขุพิจารณาเรื่องนี้เป็นการเข้าใจต่อบริบทของสาธารณชนที่พยายามเสนอให้เห็นภาพของความแตกต่างกันของนักบวชและความเป็นจริงทางโลกนี้เป็นการสะท้อนให้เห็นภาพของศาสนากับความสัมพันธ์กับสังคมที่ดูเหมือนว่าหน้าที่พระนั้นคือการแสวงหาความหลุดพ้นทางจิตวิญญาณแบบส่วนตัว แต่พุทธทาสภิกขุมองว่า ความสัมพันธ์ระหว่างตัวพระองค์กับสังคมนั้นเป็นเรื่องของการปฏิบัติธรรม และการเปิดพื้นที่สาธารณะ ด้วยการเสนอถกเถียงศีลธรรมในสังคม 3) ความเป็นพหุนิยมทางศาสนา (Religious pluralism) ความเป็นศาสนาในวัฒนธรรมที่แตกต่าง จะพบลักษณะนี้ในพระพุทธศาสนาที่มีการเสนอว่า (1) ความเป็นหลังสมัยใหม่จากความเป็นปัจเจกผ่านบุคคลในโครงสร้างพระพุทธศาสนาแบบดั้งเดิมที่มีรูปแบบการปฏิบัติตนและมีหน้าที่อย่างชัดเจน และ (2) การลดทอนเรื่องเล่าขนาดใหญ่ให้กลายเป็นเรื่องเล่าขนาดเล็ก พุทธทาสภิกขุได้เสนอคติชนวิทยาอันเป็นการพยายามเข้าใจวิถีชีวิตผ่านแนวคิดของชาวบ้าน

บทสรุป

การพิจารณาในกรอบของแนวคิดหลังยุคสมัยใหม่ผ่านกระบวนการทางสังคมได้พบว่ามี การพยายามเสนอการปฏิรูปพระพุทธศาสนาผ่านแนวคิดสู่ความเป็นเอกภาพ โดยพุทธทาสภิกขุได้เสนอแนวทางในการปฏิบัติเชิงโครงสร้าง เพื่อวางโครงสร้างในการมีเป้าหมายและแนวทางปฏิบัติที่สอดคล้องกัน แต่การนำเสนอแนวทางนี้ยังเป็นพิธีกรรมมากกว่าจะเสนอให้กลายเป็นการปฏิบัติได้จริง แม้จะเป็นอย่างนั้น ก็ยังจำเป็นต้องนำเสนอให้เห็นรูปแบบดังกล่าวเพื่อให้เห็นโครงสร้างและการปฏิบัติที่สอดคล้องเป็นอันเดียวกัน แต่ในส่วนการเสนอเชิง

โครงสร้างนั้นยังปรากฏข้อบกพร่อง เพราะสังคมเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา พุทธศาสนิกชนพยายามเสนอการผานกันระหว่างวัตถุที่จะเป็นศัตว์กับจิตอย่างชัดเจน แต่ก็ยังมีประโยชน์ในการพัฒนาต่อยอดจิตให้อยู่เหนือกว่าวัตถุเหล่านั้นแล้วทำให้กลายเป็นทาส โดยลักษณะดังกล่าวนี้ต่างจากการนำเสนอเรื่องสังคมการเมืองผ่านศีลธรรม แต่การจะทำให้เกิดลักษณะดังกล่าวได้นี้บุคคลต้องเข้าใจวิธีการผานและเข้าใจในบริบทเหล่านี้อย่างแจ่มชัดเสียก่อนจึงจะเข้าใจได้ในที่สุด ส่วนทัศนะมุมมองแนวคิดหลังยุคใหม่นั้น พุทธศาสนิกชนได้เสนอการเสนอจุดตั้งต้นและจุดจบเดียวกันนี้จึงเป็นการทำให้เข้าใจถึงจุดกำเนิดและจุดสิ้นสุดในแนวทางของความเป็นจริงที่ถูกนำเสนอภายใต้บุคคลที่มีลักษณะเชิงโครงสร้างในการแสวงหาถึงจุดแรกเริ่มและจุดสิ้นสุดผ่านการบวนการมองที่เป็นอันเดียวกัน แม้ว่าในรายละเอียดอาจถูกระบุไว้แตกต่างกันไปเนื่องจากสภาวะของปัจเจกบุคคลแต่ละคนนั้นอาจจะอธิบายหรือให้รายละเอียด เช่นเดียวกับการที่เด็กกับผู้ใหญ่อธิบายถึงเป้าหมายของแต่ละบุคคลไม่ต่างกัน เพียงคำอธิบายและข้อจำกัดของแต่ละบุคคลเท่านั้นที่เป็นเครื่องขัดขวางไม่ให้เกิดการยอมรับกันเท่านั้น และการตรวจสอบแบบคติชนวิทยา เพื่อเสนอให้เห็นวิธีการทำความเข้าใจต่อบริบทของโลกและปริมัตถะต้องพิจารณาอย่างไรทุกอย่างสามารถเข้าใจได้ผ่านเรื่องเล่าในยุคสมัยนั้น และเป็นเรื่องเล่าหลักที่ประกอบไปด้วยวิถีความเป็นบ้านเมืองและสังคมประกอบอยู่ด้วย ขณะเดียวกันวิธีการโต้แย้งนี้ทำให้เห็นรูปแบบการเข้าใจเรื่องเล่าดังกล่าวในในปัจจุบันได้ลดทอนเป็นแค่เรื่องเล่าขนาดเล็กที่ถูกนำเสนอให้เห็นข้อขัดแย้งในรูปแบบวิถีชีวิตของปัจเจกบุคคลที่เป็นปุถุชนและอริยบุคคล โดยเรื่องเล่าเหล่านี้ได้ถูกนำเสนอปรับเปลี่ยนหรือเล่าใหม่เพื่อให้เห็นว่าในแง่ของความเป็นเรื่องเล่าขนาดใหญ่ที่ทรงอิทธิพลนั้นคือบ้านเมืองและสังคมที่ยอมรับความประพฤตินั้นใด และไม่ยอมรับความประพฤตินั้นใด แม้หากความประพฤตินั้นจะเป็นเรื่องเหมาะสมแต่หากเป็นเรื่องขนาดเล็กและไม่สำคัญต่อวิถีชีวิตก็อาจถูกหลงลืมหรือไม่ให้ความสำคัญอีกต่อไป

อีกทั้งยังพยายามให้มีการเปิดพื้นที่สาธารณะในการที่สังคมโลกและสังคมพระสงฆ์จะยอมรับกันและกัน พยายามเข้าใจกันระหว่างฆราวาสและพระสงฆ์ ข้อเสนอของพุทธศาสนิกชนเป็นการสะท้อนมุมมองที่เด่นชัดในแง่ของการปฏิบัติตนให้เอื้อต่อผู้อื่นเช่นเดียวกับการมองว่าผู้อื่นก็ควรปฏิบัติเช่นเดียวกัน ในแง่จำเป็นต้องมีอุดมคติที่เป็นหลักการร่วมกันนั้นคือความไม่มีตัวตน ซึ่งเริ่มต้นจากการมองว่าทุกคนควรพูดเรื่องเดียวกันได้ การมองเกินเลยกว่าที่ภาพลักษณ์ภายนอกนำเสนอ นั้นรวมถึงความเป็นใครและมีวิถีชีวิตอย่างไร อีกทั้งแนวคิดดังกล่าวนี้ยังช่วยทำให้เกิดการมองอย่างรอบด้านและว่าตามจริงนั้นเป็นการสร้างทัศนวิสัยต่อการมองบนการยอมรับร่วมกัน

เอกสารอ้างอิง

- เจมส์ กอร์ดอน. (2559). *ฮาเบอร์มาส: มนุษย์กับพื้นที่สาธารณะ*. แปลโดย วรารักษ์ เฉลิมพันธุ์ศักดิ์. กรุงเทพมหานคร: สวนเงินมีมา.
- แบ็กกีนิ, จูเลียน. (2563). *อเทวนิยม ฉบับกระชับ*. แปลโดย ธนาพงศ์ เก่งไพบูลย์. กรุงเทพมหานคร: อิลลูมินันซ์ เอ็ดิชั่นส์.
- ปีเตอร์ เอ. แจ็กสัน. (2557). *พุทธศาสนิก: พระพุทธศาสนานิกายเถรวาท และการปฏิรูปเชิงนวมัยนิยมในประเทศไทย*. แปลโดย มงคล เดชนครินทร์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระประชา ปสนโน. (2546). *เล่าไว้เมื่อวัยสนธยา: อดีตชีวิตของพุทธศาสนิก*. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง.
- พุทธศาสนิก. (2559). *สูตรเวทย์หลวง*. กรุงเทพมหานคร: ไทยควอลิตี้บุ๊กส์, _____.(2548). *ใจความแห่งคริสต์ธรรมเท่าที่พุทธบริษัทควรทราบ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิไชยา.
- _____. (2555). *อิทัปปัจจยตา*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อรุณวิทยา.
- _____. (ม.ป.ป.). *คำสอนฮวงโป*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา,
- _____. (2536). *ผู้ครองเรือน*. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา.
- พระธรรมโกศาจารย์ (เงื่อม อินฺทปญฺโญ). (2561). *ศาสนาคืออะไร*. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์พรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ยูคิโอะ ฮายาชิ. (2554). *พระพุทธศาสนาเชิงปฏิบัติของคนไทยอีสาน: ศาสนาในความเป็นภูมิภาค*. แปลโดย พินิจ ลาภธนานนท์. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรุณ เวชสุวรรณ. (2543). *วิวาทะ: ความเห็นไม่ตรงกันระหว่าง ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช กับท่านพุทธศาสนิก*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์อรุณวิทยา.
- พิพัฒน์ พสุธารชาติ. (2562). "การหันไปสู่ศาสนาของเยอรมัน ฮาเบอร์มาส". ใน *ฮาเบอร์มาสกับสังคมแบบหลังฆราวาส*. บรรณาธิการโดย พิพัฒน์ พสุธารชาติ. กรุงเทพมหานคร: ILLUMINATIONS EDITIONS.
- มหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย*. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- Gavin D'Costa. (2005). "Postmodernity and Religious Plurality: Is a Common

Global Ethic Possible or Desirable?", *The Blackwell Companion to Postmodern Theology*. Edited by Graham Ward. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Kelvin Knight. (1998). *The Macintyre Reader*. Oxford: Polity Press,

R.M.Maclver. (1998). "The Deep Beauty of the Golden Rule". *Philosophy and Contemporary Issues*. edited by John R. Burr and Milton Goldinger. 9th edition. New Delhi: Prentice-Hall.

